

Ville A. Saarinen

FM, OTM, VT, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto

TAISTELE TAI PAKENE – HÄTÄVARJELUN LIIOITTELUN RANGAISTAVUUS*

Edilex 2022/23

Referee-artikkeli

Julkaistu 23.6.2022

www.edilex.fi/artikkelit/27408

* Kirjoittaja haluaa kiittää professori emeritus Dan Frändeä käsikirjoituksen kommentoimisesta, Tommi Kortelaista hovioikeusaineiston käsittelyssä avustamisesta ja Lari P. R. Tarvaista artikkeliin kuuluvan kuvan editoimisesta.

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	2
2	LYHYESTI HÄTÄVARJELUN LIIOITTELUN TARKOITUKSESTA JA SÄÄDÖSHISTORIASTA.....	2
3	HÄTÄVARJELUN LIIOITTELU ANTEEKSIAANTOPERUSTEENA JA RANGAISTUSVASTUUTA LIEVENTÄVÄNÄ PERUSTEENA	5
4	HÄTÄVARJELUN LIIOITTELUN RAJAT	7
4.1	HÄTÄVARJELU VAI HÄTÄVARJELUN LIIOITTELU	7
4.1.1	<i>Puolustusteon oikeutus perustuu kokonaisarvioon</i>	7
4.1.2	<i>Hätävarjelun liioittelun muodot</i>	8
4.2	ANTEEKSI ANNETTAVA VAI RANGAISTUSVASTUUTA LIEVENTÄVÄ HÄTÄVARJELUN LIIOITTELU	10
4.3	RANGAISTUSASTEIKKOA LIEVENTÄVÄ VAI RANGAISTUSTA LIEVENTÄVÄ HÄTÄVARJELUN LIIOITTELU	12
4.4	RANGAISTUSVASTUUTA LIEVENTÄVÄ VAI RANGAISTUKSEEN VAIKUTTAMATON HÄTÄVARJELUN LIIOITTELU	13
5	HÄTÄVARJELUN LIIOITTELUA KOSKEVA HOVIOIKEUSAINEISTO	14
6	HÄTÄVARJELUN LIIOITTELUA KOSKEVAAN HOVIOIKEUSAINEISTOON PERUSTUVIA OIKEUDELLISIA HAVAINTOJA	16
6.1	HÄTÄVARJELUN LIIOITTELUVÄITTEEN TUTKIMINEN VIRAN PUOLESTA	16
6.2	PÄÄTÖKSENTEKO JA TUOMION PERUSTELEMINEN LAISSA SÄÄDETTYJEN HÄTÄVARJELUN JA HÄTÄVARJELUN LIIOITTELUN ELEMENTTIEN KANNALTA.....	16
6.3	JOKIN TAPAHTUMAINKULKU LÄHTÖKOHDAKSI EPÄSELVÄSSÄKIN TILANTEESSA.....	17
6.4	PUOLUSTAUTUJALLA OLLEEN PAKENEMISMAHDOLLISUUDEN MERKITYS.....	17
6.5	RANGAISTUSASTEIKON LIEVENTÄMISEN JA RANGAISTUKSEN LIEVENTÄMISEN ERO	19
6.6	RANGAISTUKSEN MITTAAMINEN LIEVENNETYLTÄ ASTEIKOLTA	19
6.7	HÄTÄVARJELUA MUISTUTTAVAT OLOSUHTEET	20
7	JOHTOPÄÄTÖKSET	20

1 JOHDANTO

Koska oikeudetonta hyökkäystä vastaan on sallittua puolustautua hätävarjelulla, rikossyytettä vastaan voi näissä tapauksissa puolustautua hätävarjeluväitteellä. Jos rikosasian vastaaja on toiminut hätävarjelutilanteessa, se voi vaikuttaa moneen rikostuomion osaratkaisuun. Hätävarjelun määrittelyn täyttävä teko on aina sallittu, vaikka se täyttäisi myös jonkin rikoksen erityisen tunnusmerkistön. Jos teko on ylittänyt sallitun hätävarjelun rajat, joudutaan kysymään, onko se kuitenkin tehty anteeksi annettavissa tai rangaistusvastuuta lieventävissä olosuhteissa. Varsin tavallisesti puolustusteko on rangaistava mutta sillä tavoin harmaalla alueella, että rangaistusasteikkoa tai rangaistusta on lievennettävä. Valitulta asteikolta on sen jälkeen vielä mitattava oikeudenmukainen rangaistus.

Hätävarjelu on oikeuttamisperuste ja hätävarjelun liioittelu on laissa säädettyjen edellytysten täytyessä anteeksiantoperuste.¹ Tämän kirjoituksen tavoitteena ei ole problematisoida tätä pitkälti vakiintunutta jaottelua vaan vastata seuraaviin tutkimuskysymyksiin: mitkä suhtautumistavat hätävarjelun liioitteluun rikoslaki (39/1889) tunnistaa, mihin tilanteisiin nämä eri suhtautumistavat soveltuvat ja miten niiden kokonaisuus tulee systematisoida. Näihin kysymyksiin vastaamiseksi myös hätävarjelun oikeuttamisperusteen soveltamisedellytysten analyysi on tarpeen. Hätävarjelun suhde viranomaisvoimankäyttöön ja pakkotilan oikeuttamisperusteeseen on rajattu tutkimuksen ulkopuolelle. Lainopillista tarkastelua tukevat ylioikeustuomioiden empiirinen analyysi ja systemaattinen kritiikki. Aineistona on käytetty hovioikeuksien tuomioita hätävarjelun liioittelusta vuosilta 2020 ja 2021.

Tutkimuksen lähtökohta on, että hätävarjeluväite tutkitaan tuomioistuimessa ensin sen kannalta, onko vastaaja ollut oikeudettoman hyökkäyksen kohteena ja siten hätävarjelutilanteessa. Jos vastaus tähän kysymykseen on myöntävä mutta hätävarjelun rajat on ylitetty, siirrytään hätävarjelun liioittelukysymyksen tarkasteluun ensin anteeksiantoperusteen ja sitten tarvittaessa rangaistusasteikon lieventämis- ja rangaistuksen lieventämisperusteen edellytysten näkökulmasta.² Tämantyyppinen jäsentynyt lähestymistapa oletettavasti on avuksi rajatapausten tunnistamisessa ja ratkaisemisessa.

Kerron ensin lyhyesti luvussa 2 hätävarjelun sekä hätävarjelun liioittelun säädöshistoriasta ja tarkoituksesta. Luvussa 3 analysoin hätävarjelun liioittelun eri muotoja nykyisen rikoslain kannalta ja piirrän kuvan niitä koskevasta tuomioistuinpäätöksenteosta. Luvussa 4 paneudun lähemmin hätävarjelun liioitteluun liittyviin useisiin rajanvetokysymyksiin. Luvussa 5 kerron hankkimastani hovioikeustuomioaineistosta pintapuolisesti. Luvussa 6 tarkastelen hovioikeuksien hätävarjelua ja hätävarjelun liioittelua koskevia perusteluja kriittisesti. Luvussa 7 ilmoitan kokoavat johtopäätökseni.

2 LYHYESTI HÄTÄVARJELUN LIIOITTELUN TARKOITUKSESTA JA SÄÄDÖSHISTORIASTA

Rikoslain 4 luvun (515/2003) 4 §:n 1 momentin mukaan aloitetun tai välittömästi uhkaavan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi tarpeellinen puolustusteko on hätävarjeluna sallittu, jollei teko ilmeisesti ylitä sitä, mitä on pidettävä kokonaisuutena arvioiden puolustettavana, kun otetaan huomioon hyökkäyksen laatu ja voimakkuus, puolustautujan ja hyökkääjän henkilö sekä muut olosuhteet. Jos puolustuksessa on ylitetty hätävarjelun rajat (*hätävarjelun liioittelu*), tekijä on kuitenkin mainitun pykälän 2 momentin mukaan rangaistusvastuusta vapaa, jos olosuhteet olivat sellaiset, ettei tekijältä kohtuudella olisi voinut vaatia muunlaista suhtautumista, kun otetaan huomioon hyökkäyksen vaarallisuus ja yllätyksellisyys sekä tilanne muutenkin.

¹ Tapio Lappi-Seppälä – Sakari Melander, Rikosoikeus. Oikeuden perusteokset. Talentum Media 2022, verkkotekoksen I luvun 3. alaluvun jakso Hätävarjelu (RL 4:4), alajakso Oikeuttaminen ja anteeksiantaminen.

² Ks. esim. KKO 2020:88, kohdat 26–33 ja 40–41.

Hätävarjelu merkitsee voimakeinojen käyttämistä. Tyypillisesti myös oikeudeton hyökkäys, jota vastaan hätävarjelulla puolustaudutaan, on väkivaltainen. Hätävarjelu-oikeus ei kuitenkaan edellytä oikeudettomalta hyökkäykseltä väkivaltaisuutta, vaan termi on valittu sillä tavoin, että se ei rajaisi mitään oikeushyvää vastaan kohdistuvia hyökkäyksiä pois. Eensisijaisesti hätävarjelu on silti tarkoitettu suojaamaan yksilön perusoikeuksia kuten ruumiillista koskemattomuutta;³ voimakeinojen käyttäminen vähäisempien etujen puolustamiseksi voi olla herkemmin hätävarjeluun liioittelua.

Jos taas rangaistavaksi säädetty teko tehdään muunlaisen vaaran kuin oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi, se on mahdollisesti pakkotilatekona sallittu rikoslain 4 luvun 5 §:n 1 momentissa säädettyin edellytyksin. Oikeudettomat hyökkäykset muodostavat nekin hyvin tyypillisesti pakkotilasäännyksessä tarkoitetun oikeudellisesti suojattua etua uhkaavan välittömän ja pakottavan vaaran, mutta oikeudettomat hyökkäykset on nimenomaisesti rajattu rikoslain 4 luvun 5 §:n 1 momentin soveltamisalan ulkopuolelle. Hätävarjelu on näistä syistä asiallisesti pakkotilan alakäsite, vaikka hätävarjelusta ja pakkotilasta onkin säädetty erikseen.⁴

Nykyinen hätävarjelusäännyks on tullut voimaan 1.1.2004 rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamisen yhteydessä, mutta rikoslain alkuperäinen 3 luvun 6 § oli pääpiirteittäin samansisältöinen: ”Jos joku, suojelluksensa itseään tahi toista taikka omaansa tai toisen omaisuutta aloitetulta tahi kohta päätä uhkaavalta oikeudettomalta hyökkäykseltä, on tehnyt teon, joka, vaikka muuten rangaistava, oli hyökkäyksen torjumiseksi välttämätön; älköön häntä tästä hätävarjeluksesta rangaistukseen tuomittako.” Merkittävimmät erot ovat, että yhtäältä vanhan säännöksen mukaan hätävarjelulla suojeltavien etujen joukko oli nykyistä rajatumpi mutta toisaalta voimankäyttöä ei lain sanamuodon tarvinnut suhteuttaa hyökkäyksen laatuun toisin kuin nykyään.⁵

Vuoden 1734 pahanteonkaaren XXVI luvun 4 § puolestaan kuului seuraavasti: ”Jos jongun päälle nijn käydän, ettei hän taida hengens pelasta, ellei hän tapa sitä joca händä hengen puolesta ahdista, ja hän taita sencaldaisen hätätilan wahwoilla perustuxilla osottaa; nijn olcon caikesta rangaistuxesta wapa, ja se jonga hän tapoi, maatcon mitätöin.” Hätävarjelusta säädettiin siihen aikaan rikossäännösten yhteydessä.⁶ Myös huomattavasti vanhempiin lähteisiin kuten Mooseksen lakiin, Aristoteleen ja kansainvälisen oikeuden perustajiin voitaisiin viitata oikeutetusta puolustuksesta puhuttaessa. Riittänee kuitenkin todeta, että mitä varhaisemmasta ajanjaksosta on kysymys, sitä vähemmän mahdollisuuksia ihmisillä on ollut turvautua valtiovaltaan oikeudetonta hyökkäystä vastaan ja sitä suurempaa on ollut hätävarjelu-oikeuden kysyntä.

Oikeusjärjestyksessä on siis koko sen olemassaolon ajan uskottu yksilölle jonkinlainen oikeus hätävarjeluuun. Juuri siitä syystä olisi perustellumpaa sanoa, että kansa on antanut valtiovalle enenevässä määrin tehtäviä mutta poikkeuksetta pidättänyt yksilöllä oikeuden hätävarjeluuun. Jos tällainen, tosin kritiikille altis, analyysi asiasta hyväksytään, hätävarjelu-oikeuden käyttäjää ei ole helppo mieltää ”rikosoikeusjärjestyksestä puolustavaksi sijaisviranomaiseksi”.⁷

Jos rikoslain 4 luku yhtäkkiä kumottaisiin, ainakin hätävarjelu-oikeus käsitykseni mukaan jatkaisi olemassaoloaan lakiin kirjoittamattomana, kun otetaan lukuun se vielä edellä kerrottua historiaa olennaisempi seikka, että hätävarjelulla hyvin tyypillisesti puolustetaan oikeuspositivistisessä ajattelussaakin universaaleiksi katsottuja ihmisoikeuksia tilanteissa, joissa laillinen esivalta ei ole niitä turvaamassa.⁸ Hätävarjeluteko ei ole oikeudenvastainen, ja välttämättömän itsepuolustuksen rankaiseminen

³ Hallituksen esitys 44/2002 vp rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi, s. 114.

⁴ Komiteamietintö 1976:72: Rikosoikeuskomitean mietintö, s. 103.

⁵ Ks. myös HE 44/2002 vp, s. 113–114. Absoluuttisesta hätävarjelu-oikeudesta on siirrytty relatiiviseen.

⁶ Martti Majanen, *Encyclopedia Iuridica Fennica IV Rikos- ja prosessioikeus*. Gummerus Kirjapaino Oy 1995, s. 111.

⁷ Dan Frände – Claes Lernestedt, *Hätävarjelu Suomessa ja Ruotsissa*, s. 12–56 teoksessa Dan Frände – Dan Helenius – Heli Korkka – Raimo Lahti – Tapio Lappi-Seppälä – Sakari Melander (toim.), *Juhlajulkaisu Kimmo Nuotio 1959 – 18/4 – 2019*. Forum Iuris 2019, s. 18.

⁸ Oikeuskäytännössä useimmin toistuvia ovat hätävarjeluun ydinalueelle kuuluvat hätävarjelutilanteet, joissa hyökkäys uhkaa perus- ja ihmisoikeutena turvattua oikeutta henkilökohtaiseen koskemattomuuteen, ellei jopa elämään.

olisi epäoikeudenmukaista.⁹ Lisäksi hätävarjelu oikeus on mielletävä jonkinlaiseksi pelotteeksi sellaista kohtaan, joka harkitsee hyökkäykseen ryhtymistä muualla kuin viranomaisten valvovan silmän alla.¹⁰ Viranomaisista puheen ollen pidän teoreettisesti olennaisena sitäkin, että hätävarjelu mahdollistaa puolustautumisen myös julkisen vallan väärinkäytöksiä vastaan, jos ne äityvät oikeudettomaksi hyökkäykseksi.¹¹

Hätävarjeluun liioittelusta säädettiin rikoslain alkuperäisessä 3 luvun 9 §:ssä näin: ”Joka 6, 7 tahi 8 §:ssä mainituissa tapauksissa on tehnyt enemmän väkivaltaa, kuin minkä hätä vaatii, olkoon rangaistukseen vikapää; kuitenkin saattaa, asianhaarain mukaan, rangaistuksen vähentää, niinkuin 2 §:n 1:ssä momentissa sanotaan. Jos hätä tahi vaara oli niin pakottava, ettei hän voinut mieltänsä malittaa; älköön häntä rangaistukseen tuomittako.” Nykyiseen hätävarjelu sääntöön otettu vaatimus, ettei tekijältä kohtuudella olisi voinut vaatia muunlaista suhtautumista, on tarkoitettu suurin piirtein samansisältöiseksi kuin vanha ilmaisu ”ettei hän voinut mieltänsä malittaa”.¹² Hätävarjeluun liioittelu siis oli jo ennen rikoslain yleisen osan uudistusta sekä anteeksiantoperuste että rangaistusasteikon lieventämisperuste. Olipa *Tapio Nousiainen* käsityksen mukaan silloinkin sallittua rajatapauksessa käyttää sitä myös rangaistuksen lieventämisperusteena niin sanotusti normaalilaititudin puitteissa.¹³

Myös hätävarjeluun jonkinasteisen liioittelun anteeksi antaminen on oikeudenmukaista, kun huomioidaan, että syyllisyysmoitteen edellytyksenä ylipäänsä pidetään kykyä harkitusti valita vaihtoehtojen toimintatapojen väliltä.¹⁴ Tässä yhteydessä tulee panna merkille, että yksityiset ihmiset pääsääntöisesti eivät ole tottuneet käyttämään väkivaltaa eivätkä näin ollen myöskään mitoitamaan puolustustekoaan hyökkäyksen mukaan. Jotkut puolustusteot ovat jopa vaistomaisia.¹⁵ Lisäksi hätävarjeluun kuuluu tyypillisesti, että tarve siihen ilmaantuu ennakoimattomissa tilanteissa. Tästä syystä hätävarjeluun liioitteluun liittyvässä kohtuusarviointissa onkin otettava huomioon hyökkäyksen vaarallisuus ja yllätyksellisyys. Mitä vaarallisempi ja yllätyksellisempi hyökkäys on ollut, sitä ymmärrettävämpiä ovat poikkeamat sallituista voimakeinoista.¹⁶ Syyllisyysperiaatteen käänköpuoli on, että jos tekijä on voinut harkita toimintaansa ja silti esimerkiksi liioitellut puolustustekoaan, hänet tulee asettaa rikosvastuuseen. Näitä näkökohtia pitää rajatapauksessa tulkita vastaajalle eli alkuperäisen hyökkäyksen kohteelle edullisesti paitsi prosessuaalisista syistä myös siksi, että hänellä on ollut oikeus puolellaan hätävarjelutilanteen takia.¹⁷

Hätävarjelu oikeuden merkitys korostuu olosuhteissa, joissa viranomaisten apua ei ole helposti saatavilla. Ks. myös Rikosoikeuskomitean mietintö 1976, s. 104, jossa ilmaistun käsityksen mukaan hätävarjelu tulisi sallia vain silloin, kun ei ole mahdollista turvautua virkakoneiston apuun, vrt. Martti Majanen, Yksityishenkilön oikeudesta voimakeinojen käyttöön, Suomalainen lakimiesyhdistys 1979, s. 305.

⁹ Rikosoikeuskomitean mietintö 1976, s. 103.

¹⁰ Tapio Lappi-Seppälä, Rangaistuksen määräämisestä I, Teoria ja yleinen osa. Suomalainen lakimiesyhdistys 1987, s. 423; Heli Korkka-Knuts – Dan Helenius – Dan Frände, Yleinen rikosoikeus. Edita Publishing Oy 2020, s. 247.

¹¹ HE 44/2002 vp, s. 117; ks. tarkemmin Majanen 1979, s. 52–56. Suurin piirtein samalla kannalla ovat muutkin tutkijat, esim. Inkeri Anttila – Olavi Heinonen, Rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka. Kustannusosakeyhtiö Tammi 1977, s. 118–119; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 250–251.

¹² HE 44/2002 vp, s. 18 ja 117.

¹³ Tapio Nousiainen, Rangaistuksen määräämisestä erityisesti silmällä pitäen tuomarin mittaamistoimintaa oikean rangaistuksen määrään tavoittamiseksi normaalilaititudin puitteissa: rikosoikeudellinen tutkimus. Suomalainen lakimiesyhdistys 1961, s. 263–264.

¹⁴ Ari-Matti Nuutila, Rikosoikeudellinen huolimattomuus. Lakimiesliiton Kustannus 1996, s. 528–531; Melander 2016, s. 142.

¹⁵ Tapio Lappi-Seppälä, Rangaistuksen määräämisestä I, Teoria ja yleinen osa. Suomalainen lakimiesyhdistys 1987, s. 423.

¹⁶ Vrt. HE 44/2002 vp, s. 117; Jarno Heino, Hätävarjelu oikeus hätävarjelutilanteissa – teoria vs. käytäntö, *Defensor Legis* 2/2021, s. 353–372, s. 368.

¹⁷ HE 44/2002 vp, s. 114.

3 HÄTÄVARJELUN LIIOITTELU ANTEEKSIANTOPERUSTEENA JA RANGAISTUSVASTUUTA LIEVENTÄVÄNÄ PERUSTEENA

Hätävarjelu on vastuusta vapauttava peruste, jonka osat ovat 1) hätävarjelutilanne, 2) tekijän toteuttama puolustusteko on ilmeisesti ylittänyt sen, mitä on pidettävä kokonaisuutena arvioiden puolustettavana, mutta 3) tekijältä ei olisi kohtuudella voitu vaatia muunlaista suhtautumista. Hätävarjelu on hätävarjelu tavoin rangaistusvastuusta vapauttava peruste. Se kuuluu tekijän syyllisyyden poistaviin anteeksiantoperusteisiin erotuksena teon oikeudenvastaisuuden poistavista oikeuttamisperusteista, joihin hätävarjelu siis lukeutuu.¹⁸ Lainkohdassa olevaa vaatimusta siitä, ettei tekijältä olisi voinut kohtuudella vaatia muunlaista suhtautumista, on oikeuskirjallisuudessa luonnehdittu myös toisintoimimismahdollisuuden puuttumiseksi.¹⁹ Tähdennän 'toisintoimimismahdollisuuden' subjektiivista merkityssisältöä: syyllisyysoitteiden kohdistaminen tekijään vaatii sen, että vähemmän moitittavat toimintavaihtoehdot ovat olleet paitsi loogisesti ja fyysisesti mahdollisia myös psykologisesti realistisia kyseiselle ihmiselle siinä tilanteessa. Reunaehtona tässä arvioinnissa on edellä mainittu vaatimus määrätyn tasoisesta itsehillinnästä.

Lakitekstin perusteella on yksiselitteistä, että rikoslain 4 luvun 4 §:n 2 momentissa säädetty edellytykset täyttävästä hätävarjeluun liioittelusta ei tuomita ketään rangaistukseen. Näissä tapauksissa luettiin korkeimmassa oikeudessa aiemmin johdonmukaisesti syyksi hätävarjeluun liioitteluna tehty se ja se rikos, josta tekijä jätettiin rangaistukseen tuomitsematta mutta jonka perusteella hänet voitiin tuomita vahingonkorvaukseen.²⁰ Uusimmassa anteeksiantoratkaisussa KKO 2019:22 tekijä katsottiin rangaistusvastuusta vapaaksi mutta hänen syykseen luettiin edelleen hätävarjeluun liioitteluna tehty tapon yritys.²¹ Jussi Tapani on korkeimman oikeuden linjan kritiikkinä katsonut, että syyte pitäisi hylätä, jos teko on hätävarjeluun liioitteluna anteeksi annettu, koska anteeksiantoperusteen käsilläolo merkitsee, että rikosvastuun edellytykset eivät täyty.²² Vahingonkorvausvelvollisuus voi syntyä omien edellytystensä mukaan ilmankin, että rikosta luetaan syyksi.

Rikoslain 4 luvun 4 §:n 2 momentin soveltaminen poikkeaa niin sanotusta seuraamusluonteisesta rangaistuksen tuomitsematta jättämisestä, josta on säädetty rikoslain 6 luvun 12 §:ssä ja jonka soveltamisen johdosta tuomiolauselmalta kiistattomasti tulee rangaistusseuraamuksen paikalle tieto rangaistuksen tuomitsematta jättämisestä. Seuraamusluonteinen rangaistuksen tuomitsematta jättäminen on eräänlainen kirjallinen varoitus rikoksesta. Korkein oikeus on tahtonut rikoslain 4 luvun 4 §:n 2 momentin soveltamistilanteissakin antaa yhä nykyisen lain aikana tällaisen varoituksen ja uusimmassakin ratkaisussa lukea syyksi hätävarjeluun liioitteluna tehdyn tunnusmerkistön, mikä on rikoksen yleisen tunnusmerkistön kannalta anomaalista. Lain esitöissäkin on huomautettu, että anteeksiantoperuste poistaa tekijän syyllisyyden ja teon moitittavuuden, mihin nähden hätävarjeluun liioitteluna tehdyn rikoksen syyksi lukeminen – ja moitteiden kohdistaminen tekijään sillä tavoin – kyllä on ristiriitaista.²³ Sitä paitsi nimellisen moitteiden ilmaiseminen jättämällä tekijä hätävarjeluun liioitteluna tehdystä rikoksesta rangaistukseen tuomitsematta on mahdollista rikoslain 6 luvun 12 §:n 1 kohdan tai 3 kohdan perusteella enemmän kuin sen 4 luvun 4 §:n 2 momentin perusteella.

¹⁸ Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi 44/2002 vp, s. 118. Hätävarjeluun ja hätävarjeluun liioittelun tällainen jaotus kuuluu kolmiportaiseen rikoksen rakennemalliin, ks. Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 6 ja 289, mutta myös uudempiin kaksiportaisiin rakennemalleihin, ks. Jussi Tapani – Matti Tolvanen – Tatu Hyttinen, Rikosoikeuden yleinen osa. Vastuuoppi, Alma Talent 2019, s. 409; Sakari Melander, Rikosvastuun yleiset edellytykset, Tietosanomaa 2016, s. 98–99 ja 251–252.

¹⁹ Melander 2016, s. 251.

²⁰ Ks. esim. KKO 2013:60.

²¹ KKO 2019:22; ks. myös Lappi-Seppälä – Melander 2022, verkkoteoksen I luvun 3. alaluvun jakso Hätävarjeluun liioittelu (4:4.2), alajakso Oikeusvaikutukset.

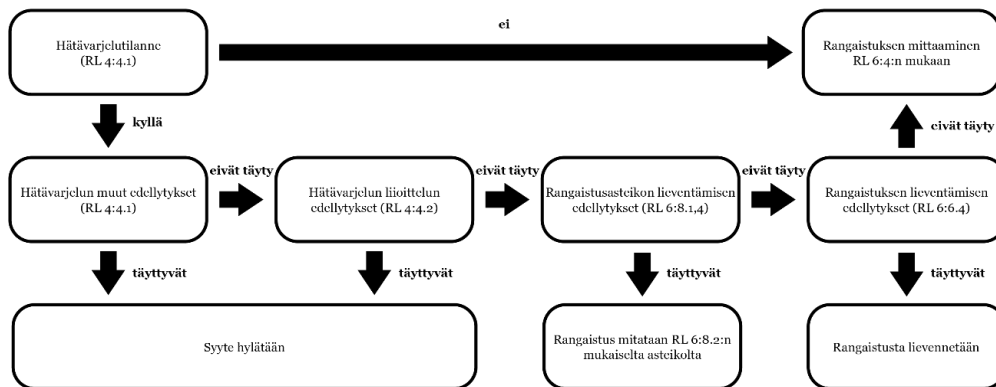
²² Jussi Tapani, Hätävarjeluun liioittelu – sekaannusta vai systematiikkaa? Defensor Legis 6/2008, s. 883–892, s. 891; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 410–411; ks. myös Melander 2016, s. 253.

²³ HE 44/2002 vp, s. 16.

Rikoslain 6 luvun 8 §:n 1 momentin 4 kohdan mukaan rangaistus on määrättävä noudattaen lievennettyä rangaistusasteikkoa, jos rikos on tehty olosuhteissa, jotka läheisesti muistuttavat vastuuvapausperusteiden soveltamiseen johtavia olosuhteita. Saman luvun 6 §:n 4 kohdan mukaan taas 8 §:n 1 momentissa mainitut perusteet ovat myös rangaistuksen lieventämisperusteita. Näin ollen esimerkiksi hätävarjelun lioittelun anteeksiantoperusteen soveltamiseen johtavia olosuhteita muistuttavat olosuhteet voivat olla myös rangaistusasteikon lieventämisperusteita, ja ne voivat olla myös rangaistuksen lieventämisperusteita mitattaessa rangaistusta alentamattomalta asteikolta. Rikoksen tekeminen vastuuvapausperusteen soveltamistilanteen tyyppisessä tilanteessa sopisi toki joka tapauksessa huomioon otettavaksi rangaistuksen määräämisessä myös rikoslain 6 luvun 3 §:n ja 4 §:n yleissääntöjen perusteella.

Hätävarjelun lioittelua muistuttavia rangaistusvastuuta lieventäviä olosuhteita tavataan niitäkin sanoa hätävarjelun lioitteluksi.²⁴ Ne liki poikkeuksetta ovatkin rikoslain 4 luvun 4 §:n 2 momentin alkuosan tarkoittamia hätävarjelun lioittelutilanteita, mutta sellaisia, joissa tekijältä kohtuudella olisi voinut vaatia muunlaista suhtautumista ja joihin momentissa säädetty anteeksiantoperuste ei kokonaisuudessaan sen takia sovellu.²⁵ Näistä syystä rikoslain 6 luvun 8 §:n 1 momentin 4 kohdan ja jopa rikoslain 6 luvun 6 §:n 4 kohdan soveltamisen yhteydessä on tuomioistuimissa tapana lukea syyksi hätävarjelun lioitteluna tehty se ja se rikos. Korkein oikeus on huomauttanut, että tällaista ilmaisua ei silti pidä alkaa luulla omaksi tunnusmerkistökseen tai rikosnimikkeekseen.²⁶

Kuva 1.

Hätävarjelun lioittelua koskeva harkinta ilmenee kaikessa monimutkaisuudessaan kuvasta 1. Tällainen monimutkaisuus ei tarkoita sitä, että jokainen osaratkaisu olisi aina perusteltava erikseen: Yhtääl-

²⁴ Tapani 2008, 886.

²⁵ Vrt. Helena Vihriälä, Syyntakeettomien rangaistusvastuusta, Defensor Legis 6/2009, s. 1012–1013, jonka mielestä olisi selkeämpää kutsua hätävarjelun lioitteluksi ainoastaan rikoslain 4 luvun 4 §:n 2 momentin soveltamistilanteita.

²⁶ KKO 2021:79, kohta 17. Hätävarjelun lioitteluna tehty törkeä pahoinpitely oli törkeä pahoinpitely ja siten sopi yhdistelmä-rangaistuksen tuomitsemisen perusteeksi.

tä on itsestään selvää, että esimerkiksi kysymykseen hätävarjelun muista edellytyksistä ei tarvitse mennä, jos hätävarjelutilannetta ei ole ollut käsillä. Jos toisaalta puolustusväkivalta on ollut niin suhteetonta, että rikoslain 6 luvun 6 §:ssä säädettyt rangaistuksen lieventämisen edellytykset eivät täyty, sama käy *a fortiori* myös sen perusteluksi, että rikoslain 4 luvun 4 §:n 2 momenttia tai rikoslain 6 luvun 8 §:ää ei sovelleta asiassa.

4 HÄTÄVARJELUN LIIOITTELUN RAJAT

4.1 HÄTÄVARJELU VAI HÄTÄVARJELUN LIIOITTELU

4.1.1 Puolustusteon oikeutus perustuu kokonaisarvioon

Rikoslain 4 luvun 4 §:n 1 momentin hätävarjelusäännöksestä voidaan erottaa vaatimukset oikeudettomasta hyökkäyksestä tai sen uhasta eli hätävarjelutilanteen käsilläolosta sekä puolustusteon tarpeellisuudesta ja puolustettavuudesta. Puolustusteon tarpeellisuus ja puolustettavuus ovat osittain päällekkäisiä käsitteitä, mutta tarpeellisuus tarkoittaa ainakin sitä, että hyökkäyksen torjumiseksi ylipäänsä tarvitaan voimatoimia.²⁷ Puolustettavuuden tarkastelussa taas mennään kysymykseen käytettyjen voimakeinojen määrästä suhteessa hyökkäyksen laatuun ynnä muuhun.²⁸ Tarpeellisuuteen tai puolustettavuuteen sisältyy vaatimus lievimpien hyökkäyksen torjumiseen sopivien voimakeinojen käyttämisestä.²⁹

Hätävarjeluteon puolustettavuus perustuu aina kokonaisarvioon. Mitään voimakeinoja ei ole ehdottomasti kielletty, koska vakaviin vammoihin tai kuolemaankin johtavia toimia voidaan tarvita vaarallisiin hyökkäyksiin vastaamiseen. Arviointi tehdään tilannekohtaisesti huomioiden käytettävissä olleet keinot. Yksityisellä ihmisellä harvoin on mukanaan arsenaalia, josta voisi valita kunkin hyökkäyksen torjumiseen tarkasti sopivan välineen. Tästä syystä toiseksi lievin käytettävissä oleva vaihtoehto saattaa olla hyvinkin vaarallinen ase. Jos ampujaa ryhdytään pahoinpitelemään ampumaradalla, hänellä ei välttämättä ole muita käytännöllisiä vaihtoehtoja kuin puolustautua joko paljain käsin tai käyttämällä pistooliaan, olipa hyökkääjän varusteena sitten haulikko, puukko, sorkkarauta tai tanakka oksa.

Myöskään puolustautujalla ollut mahdollisuus puolustautumisen sijaan pakenemalla suojautua hyökkäykseltä ei sellaisenaan tee puolustustekoa oikeudenvastaiseksi etenkin, jos oikeudettomaan hyökkäykseen itseensä ei liity subjektiivisesti henkilökohtaisia vastuusta vapauttavia perusteita eikä hyökkääjä siis ole esimerkiksi lapsi tai kärsi mielenterveyden häiriöstä.³⁰ Pakeneminen hätävarjelutilanteesta voi olla vaarallista ja vaikeaa.³¹ Lisäksi hyökkääjä saisi puolustautujan pakenemiselvällisyydestä eräänlaista suojaa oikeudettomalle toiminnalleen, millä olisi oikeusjärjestystä heikentävä

²⁷ Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 399; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 254; Melander 2016, s. 247.

²⁸ Melander 2016, s. 248, vrt. Frände – Lernestedt 2019, s. 33, jonka mukaan hätävarjelun puolustettavuus voidaan mieltää yläkäsitteeksi, joka kattaa myös sen tarpeellisuuden.

²⁹ HE 44/2002 vp, s. 116: ”Jos hyökkäys olisi ollut torjuttavissa vähemmällä väkivallalla, on käytetty tarpeettomia keinoja.” Tätä vaatimusta kutsutaan korkeimman oikeuden perusteluissa hätävarjelun välttämättömyyskriteeriksi tai -vaatimukseksi, ks. KKO 2019:22, kohta 25; KKO 2020:88, kohta 29. Tässä arvioinnissa on otettava huomioon teon olosuhteet kuten hyökkäyksen laatu, joten kriteeri on oikeuskirjallisuudessa joskus mielletty puolustettavuuteen paremmin kuin tarpeellisuuteen kuuluvaksi, ks. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 399, vrt. Heino 2021, s. 356–357.

³⁰ HE 44/2002 vp, s. 115; Brynolf Honkasalo, Suomen rikosoikeus. Yleiset opit. Toinen osa. 2., uudistettu painos. Suomalainen lakimiesyhdistys 1965, s. 155–156; Majanen 1979, s. 305; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 399; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 257; ks. myös KKO 2004:75, kohta 30.

³¹ Minna Ruuskanen, Hätävarjelu ja parisuhdeväkivalta, Suomalainen lakimiesyhdistys 2005, s. 175–176.

vaikutus.³² Vanhemmassa oikeuskirjallisuudessa on katsottu vielä, että hyökkäyksen ”väistäminen pakenemalla asettaisi pakenijan miehuullisuuden kysymyksen alaiseksi”.³³ Jos kohta sana ”miehuullisuus” on vanhahtava, väistyminen oikeudettoman hyökkäyksen tieltä voi nykyäänkin vahingoittaa pakenijan mainetta ja minäkuvaa antamalla vaikutelman pelkuruudesta. Näiden pakenemisvelvollisuutta vastaan puhuvien syiden lisäksi on huomautettava, että pakenemiseen velvoittaminen on puuttumista liikkumisen vapauteen.

Korkein oikeus on ennakkoratkaisussaan KKO 2020:88 (kohta 28) katsonut, että puolustautujalta ei voida yleensä edellyttää asunnosta pakenemista tilanteessa, jossa hyökkäyksen väistäminen asunnosta pois lähtemällä samalla tarkoittaisi myös väkivallan kohteena olevien muiden henkilöiden suojelemisesta luopumista. Olisi liian distinktiohakuista tulkita tätä varovasti muotoiltua perustelujen kohtaa *e contrario* niin, että paikalta pakenemista tulisi edellyttää, milloin tekijä on ollut puolustautumassa pelkästään itseensä kohdistuvaa väkivaltaa vastaan.

Jos kuitenkin hyökkääjä on esimerkiksi ollut ilmeisen syyntakeeton ja siksi katsotaan, että hyökkäyksen kohteen olisi tullut puolustautumisen sijaan paeta, se tarkoittaa sitä, että hänen menettelyään ei voida pitää kokonaisuutena arvioiden puolustettavana. Koska hätävarjelutilanne tarkoittaa uhkaavan tai alkaneen oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi joutumista, pakenemismahdollisuus ei siis vaikuta hätävarjelutilanteen käsillöoloon mitään. Se taas merkitsee sitä, että jos hätävarjeluväite poikkeuksellisesti onkin hylättävä pakenemismahdollisuuden perusteella, asia tulee tutkia seuraavaksi anteeksiantoperusteen kannalta.

4.1.2 Hätävarjelun liioittelun muodot

Hätävarjelun liioittelu voidaan jakaa kolmeen eri muotoon: kysymys voi olla liiallisesta voimankäytöstä, liian myöhäisestä voimankäytöstä tai liian varhaisesta voimankäytöstä. Liiallisesta voimankäytöstä puhuttaessa on muistettava, että väkivaltaa vastaan puolustautumisessa – josta hätävarjelutilanteissa tosiaan useasti on kysymys – voidaan oikeutetusti käyttää ankarampia voimakeinoja kuin hyökkääjä on käyttämässä.³⁴ Tällainen kokonaisuutena arvioiden puolustettava voimakeinojen taso on vielä ylittävä *ilmeisesti*, ennen kuin siirrytään hätävarjelusta hätävarjelun liioitteluun.

Martti Majanen on aikaisemman hätävarjelusäännöksen tulkinnasta linjannut, että hyökkääjän tahallinen tappaminen tai hengenvaarallisen voiman käyttäminen puolustautumisessa voi olla välttämätöntä lähinnä vain, jos hyökkäys uhkaa jonkun henkeä.³⁵ Majanen on katsonut myös, että jos hyökkääjä on aseistamaton, ei useimmiten ole välttämätöntä aiheuttaa hyökkääjälle vähäistä suurempia vammoja.³⁶ Toki se ei useimmiten olekaan välttämätöntä, mutta näkemys on silti liian yleistävä sen takia, että aseettomissa hyökkäyksissä käytetyn väkivallan vaarallisuus vaihtelee niin paljon. Oman näemykseni mukaan esimerkiksi riittävän voimakkaasti kuristamalla tehty hyökkäys³⁷ tai muunlainen aseistamattoman hyökkääjän toteuttama hengenvaarallinen väkivalta voi oikeuttaa vahingollisenkin aseellisen puolustautumisen, jos vaikkapa osapuolten voimasuhteen takia ei lievempiä keinoja ole käytettävissä.³⁸ Tässä kohtaa täytyy tosin tehdä ero jo alkaneen ja välittömästi uhkaavan hyökkäyksen välillä sillä tavoin, että hyökkäyksen vasta uhatessa on puolustautumista tuliasetta käyttämällä varmaan mahdotonta pitää oikeutettuna, ellei hyökkääjäkin tiettävästi ole varustautunut aseineen.

Korkein oikeus on soveltanut rikoslain 4 luvun 4 §:n 2 momenttia vain kahdesti, ensimmäisen kerran ennakkoratkaisussaan KKO 2013:60. Vastaaja B oli puukottanut asianomistaja A:ta saadakseen tä-

³² Melander 2016, s. 247.

³³ Honkasalo 1965, s. 155.

³⁴ HE 44/2002 vp, s. 115.

³⁵ Majanen 1979, s. 302.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Kuten asiassa KKO 2013:60.

³⁸ Samansuuntaisesti myös Ruuskanen 2005, s. 167; Heino 2021, s. 366.

män lopettamaan B:n kumppanin C:n kuristamisen. Korkein oikeus katsoi B:n toimineen hätävarjelussa siihen asti, kun A oli lopettanut kuristamisen. B oli kuitenkin jatkanut puukottamista edelleen:

21. Arvioitavaksi jää B:n menettelyn puolustettavuus sen jälkeen, kun A oli lopettanut C:n kuristamisen. Kuten edellä on todettu, A:n tunkeutuminen asuntoon ja käyttäytyminen siellä on ollut väkivaltaista. Suullisessa käsittelyssä tehtyjen havaintojen mukaan A on huomattavasti B:tä ja C:tä rotevampi. A:lle aiheutuneet pisto- ja viiltohaavat eivät ole olleet niin vakavia, että hän olisi niiden johdosta tullut silmin nähden toimintakyvyttömäksi, ja hän oli pyrkinytkin siirtymään asunnon ulko-ovelle, kertomansa mukaan paetakseen. C puolestaan on estänyt oven aukaisemisen, jotta sen taakse tullut mies ei pääsisi A:n avuksi häntä ja B:tä pahoinpitelemään. Asunnon haltijoiden pelon ja C:n menettelyn voidaan katsoa olleen olosuhteet huomioon ottaen aiheellisia.

Korkein oikeus katsoi, että hätävarjelutilanne jatkui tuossakin vaiheessa, koska B oli voinut olla perustellusti siinä käsityksessä, että väkivallan uhka ei ollut ohitse. B:n puukoniskujen määrä ja voima olivat kuitenkin olleet liiallisia varsinkin, koska ne olivat jatkuneet A:n jo istuessa maassa tuupertuneena saamistaan iskuista. Nämä puukoniskut korkein oikeus kuitenkin antoi anteeksi, koska tapahtumat asunnossa olivat edenneet nopeasti, B:llä oli ollut vähäiset mahdollisuudet harkita puolustustoimiensa suhteellisuutta ja puukoniskut eivät olleet olleet hengenvaarallisia vaan vaikutuksiltaan pinnallisia. Lisäksi B oli joutunut pelkäämään sitä, että A voisi päästää oven takana olleen kaverinsa sisään asuntoon osallistumaan B:n ja C:n pahoinpitelemiseen. Korkein oikeus luki B:n syyksi hätävarjelun liioitteluna tehdyn pahoinpitelyn ja jätti hänet siitä rangaistukseen tuomitsematta rikoslain 4 luvun 4 §:n 2 momentin perusteella.

Myös ennakkoratkaisussa *KKO 2019:22* tekijä vapautettiin rangaistusvastuusta hätävarjelun liioittelun perusteella. Siitä päätettiin korkeimmassa oikeudessa äänin 4–1.³⁹ Tässäkin tapauksessa tekijä oli sinänsä oikeutetusti puolustautunut veitsellä, mutta hyökkääjiä oli ollut kolme ja nämä olivat olleet pesäpallomailoilla sekä pistoolilla aseistautuneita. Tekijä oli veitsellä lyödessään tehnyt ”jonkinlaisen koukkausliikkeen”, johon alemmat oikeudet olivat perustaneet rikosvastuun asiassa. Korkein oikeus kuitenkin totesi sen terveen järjen mukaisen seikan, että suurikokoisen veitsen käyttämiseen liittyy vakavien henkilövahinkojen vaara, ”käyttipä veistä miltei millä tavalla tahansa”. Veistä olisi silti tullut korkeimman oikeudenkin mukaan käyttäen vähemmän vaarallisella tavalla. Korkein oikeus on pitänyt omana tietonaan sen, mitkä tavat puukottaa hyökkääjää olisivat olleet vähemmän vaarallisia mutta kuitenkin riittävän tehokkaita hyökkäyksen pysäyttämiseksi.⁴⁰ Teko annettiin joka tapauksessa anteeksi rikoslain 4 luvun 4 §:n 2 momentin perusteella, sillä henkensä puolesta pelänneellä tekijällä ei ollut juurikaan ollut aikaa harkita tekemisiään. Lisäksi hänellä oli ollut vaikeuksia ahtaassa keittiössä käydyn kamppailun aikana tarkasti hallita toimintaansa.⁴¹

Kahteen muuhun hyökkääjään samassa tilanteessa kohdistetut veitseniskut katsottiin sallituksi puolustusteoksi rikoslain 4 luvun 4 §:n 1 momentin nojalla. Veitsellä lyöminen oli ollut korkeimman oikeuden mukaan sekä tarpeellista että välttämätöntä asianomistajien ladatulla ampuma-aseella ja pesäpallomailalla varustautuneina tekemän vaarallisen hyökkäyksen torjumiseksi.⁴² Ratkaisun kom-

³⁹ Vähemmistöön jäänyt oikeusneuvos Huovila katsoi, että kysymys ei ollut rangaistusvastuusta vapauttavasta vaan vain rangaistusvastuuta lieventävästä hätävarjelun liioittelusta. Oikeusneuvos Huovila jätti eriävän mielipiteen myös jäljempänä käsiteltyyn ennakkoratkaisuun *KKO 2020:88*. Sillä kertaa hän katsoi, ettei kysymys ollut ollut hätävarjelutilanteesta.

⁴⁰ Saman piirteen tuomioistuimien hätävarjeluratkaisujen perusteluista on yhtä kriittiseen sävyyn tuonut esiin Heino 2021, s. 364.

⁴¹ *KKO 2019:22*, kohta 25–29.

⁴² *KKO 2019:22*, kohta 42. Korkeimman oikeuden asiansanalla ”hätävarjelu” antamista ennakkoratkaisuista vain kolme muuta on annettu voimassa olevien säännösten tulkinnasta: *KKO 2013:60*, *KKO 2016:97* ja *KKO 2020:88*. Näissä kaikissa on otettu asiansanaksi myös ”hätävarjelun liioittelu”. Lisäksi muutamissa muissa ennakkoratkaisuissa on ollut kysymys hätävarjelun liioittelusta ilman, että sitä on otettu asiansanaksi. Tällaisia ovat lähinnä mittaamisprejudikaatit *KKO 2014:6* ja *KKO 2020:33* sekä tehokasta katumista koskeva prejudikaatti *KKO 2020:91*, joista mistään ei päädytty ottamaan hätävarjelun liioittelua huomioon edes rangaistuksen lieventämisperusteena. Viimeksi

mentissa on kritisoitu korkeinta oikeutta kumottuun hätävarjelusäännökseen kuuluneen ilmaisun ”välttämätön” käyttämisestä sen sijaan, että teko olisi voimassa olevan säännöksen mukaisesti todettu tarpeelliseksi ja kokonaisuutena arvioiden puolustettavaksi.⁴³ Perustelemistapa on yhtä kaikki hovioikeuskäytännössä jossakin määrin omaksuttu asioihin, joissa on puolustustekoon käytetty veistä.⁴⁴

Myöhästyneessä voimankäytössä taas hyökkäys on päättynyt joko siihen mennessä toteutetun hätävarjelun ansiosta tai muista syistä siten, että välitöntä uhkaakaan sen jatkumisesta ei enää ole. Liian varhaisessa voimankäytössä hyökkäys ei ole ollut vielä uhkaamassa säännöksessä tarkoitettulla tavalla.⁴⁵ Myöhästynyt voimankäyttö ja erityisesti liian varhainen voimankäyttö ovat oikeudellisesti ongelmallisia hätävarjelun liioittelun muotoja.⁴⁶ Hätävarjelukysymyksen tutkiminen tuomioistuimessa alkaa aina sen tutkimisesta, onko asianomistaja hyökännyt tai uhannut hyökätä oikeudettomasti jonkin. Jos hyökkäys ei ole ollut edes välittömästi uhkaamassa, hätävarjeluväite hylätään yksistään sen takia ja olisi loogista, että kysymys ei ole tällöin voinut olla hätävarjelun liioittelustakaan. Lainsäätäjällä on kuitenkin halunnut, että ennakoivampikin väkivalta voi joskus vapauttaa rangaistusvastuusta. Tähän nähden raja lienee vedettävä siihen, että ennenaikaisen samoin kuin myöhästyneenkin voimankäytön tulee vähintäänkin olla objektiivisesti miellellävissä puolustautumiseksi, jotta se voitaisiin antaa anteeksi. Pian rikoslain yleisen osan uudistuksen voimaantulon jälkeen esitetyn tulkintasuosituksen mukaan ennenaikaisen hätävarjelun anteeksi antaminen voisi olla perusteltua, jos tekijällä ei ole ollut muita keinoja selvittää tilanteesta.⁴⁷ Ennenaikaisen voimankäytön tilanteet edustavat poikkeusta kuvasta 1 ilmenevään dogmaattiseen ideaaliin, johon kuuluu, että hätävarjelun liioittelukaan ei ole loogisesti mahdollista ennen kuin hätävarjelutilanne on käsillä.

4.2 ANTEEKSI ANNETTAVA VAI RANGAISTUSVASTUUTA LIEVENTÄVÄ HÄTÄVARJELUN LIIOITTELU

Jos anteeksi annettavankin hätävarjelun liioittelun rajat ovat ylittyneet, voidaan teko-olosuhteet rikoslain 4 luvun 7 §:n mukaan ottaa huomioon rangaistusvastuuta lieventävinä. Anteeksiannon ja rangaistusvastuun lievennyksen välistä rajaa mietittäessä on huomattava, että erityisesti väkivaltaisen hyökkäyksen torjumisessa rikoslain 4 luvun 4 §:n 1 momentin säännöksessä on sallittu kovaotteinen puolustautuminen edellyttäen, että käytettävissä ei ole lievempää tehokasta keinoa.⁴⁸ Se, että hyökkäys olisi ollut käytettyä lievemmällä voimakeinolla torjuttavissa, kuuluu siis jo anteeksi annettavan hätävarjelun liioittelun määritelmään. Koska puolustettavana pidettävän menettelyn *ilmeinen* ylitys on anteeksi annettavan hätävarjelun liioittelun alarajan merkki, ei silläkään voida perustella hätävarjelun liioittelusta rankaisemista. Anteeksi annettavaan hätävarjeluun kuuluu siis, että puolustautujalla *olisi ollut lievempikin keino käytettävissään* mutta *ei olisi kohtuullista rangaista häntä valitsemaansa keinoon turvautumisesta*. Toisin sanoen rangaistavuuden alaraja kulkee siinä, että tekijän rankaisemista ei ole pidettävä kohtuuttomana.

mainitussa ratkaisussa KKO 2020:91 oli vastaajan tekoa kuitenkin edeltänyt asianomistajan oikeudeton hyökkäys vastaajaa kuristamalla, mikä oli teon vaikuttimista sekä muusta tekijän syyllisyydestä kertova olosuhde ja vaikutti siten rangaistusta lieventävästi rikoslain 6 luvun 4 §:n nojalla.

⁴³ Lauri Luoto, KKO 2019:22. Hätävarjelu ja tapon yritys, teoksessa Pekka Timonen (toim.), KKO:n ratkaisut kommentteina 2019 I. Alma Talent 2019, verkkoversio; ks. myös Heino 2021, s. 365.

⁴⁴ Ks. esim. Itä-Suomen hovioikeus 18.12.2020 tuomio 20/151198: ”Jotta puolustustekoa voitaisiin pitää hätävarjeluna, K:n on hätävarjelun välttämättömyysvaatimuksen vuoksi tullut käyttää veistä tavalla, joka aiheuttaa hyökkääjälle lievimmät mahdolliset henkilövahingot. – K:lla on ollut oikeus tilanteessa käyttää veistä, mutta hänellä olisi ollut mahdollisuus käyttää sitä vähemmän vaarallisella tavalla.”

⁴⁵ HE 44/2002 vp, s. 118.

⁴⁶ Ks. esim. Martti Majanen, Hätävarjelun liioittelusta, s. 387–396 teoksessa Mirva Lohiniva-Kerkelä (toim.), Väki- valta. Seuraamukset ja haavoittuvuus. Terttu Utraisen juhlaKirja. Talentum Media Oy 2006, s. 390; Tapani 2008, s. 889–890.

⁴⁷ Majanen 2006, s. 390.

⁴⁸ HE 44/2002 vp, s. 116.

Vaihtelu väkivallan seurauksissa ja sen toteutuneessa vahingollisuudessa vaikuttaa väkivaltarikosten rubrisointiin ja rangaistuksen määräämiseen niistä. Sen sijaan rikoslain 4 luvun 4 §:n 2 momentin tulkitseminen kovin seurauskeskeisesti ei vastaa säännöksen sanamuotoa. Painotan sitä, että tekijää ei tule rangaista aiheuttamistaan vakavistakaan seurauksista ollenkaan, jos hyökkäyksen vaarallisuus ja yllätyksellisyys ovat riittävästi rajoittaneet hänen kykyään toimia toisin. Puolustuksessa käytettyjen keinojen vaarallisuus tai potentiaalinen vahingollisuus toki on rikoslain 4 luvun 4 §:n 2 momentin mukaisessa kohtuusharkinnassakin otettava huomioon lainkohdan soveltamista vastaan puhuvana seikkana, eikä ole väärin sanoa, että rangaistusvastuuta lieventävään hätävarjelun liioitteluun kuuluu karkeampi sallitun hätävarjelun rajojen ylitys kuin anteeksi annettavaan hätävarjelun liioitteluun. Suhteettomat voimakkeudet herkästi menevät rangaistavan hätävarjelun liioittelun alueelle, koska ne ovat pientä liioittelua harvemmin esimerkiksi säikähdyksellä selitettävissä.

Hätävarjelun liioittelun anteeksi annettavuuden arviointi on subjektiivis-objektiivista sillä tavoin, että hyökkäyksen kohteeksi joutuneen yksilön subjektiiviset tuntemukset otetaan huomioon, mutta kaikilta vaaditaan määrättyä kykyä itsehillintään. Tämä hätävarjelun liioittelun objektiivinen puoli yhdeltä osin määrittää rajaa anteeksi annettavan ja rangaistusvastuuta vain lieventävän hätävarjelun liioittelun välillä.⁴⁹ Aitoihin ”defensiivisiin tuntemuksiin”⁵⁰ perustuvaa voimankäyttöäkään ei kokonaan anneta anteeksi, jos tekijän olisi kyseisessä tilanteessa tullut kyetä paremmin kontrolloimaan käyttäytymistään. Jos vaikka pelästyneen ihmisen liian voimakasta ensireaktiota ymmärretäänkin ja se annetaan anteeksi, hänen odotetaan sen jälkeen taas hallitsevan itseään ja pysäyttämään tekemisensä. Sikäli kun puolustautuja ei siihen kykene, hätävarjelun liioittelu on rangaistavaa ainakin loppuosaltaan.

Ennakkoratkaisussa KKO 2016:97 rangaistus mitattiin rikoslain 6 luvun 8 §:n 1 momentin 4 kohdan mukaisesti lievennetyltä rangaistusasteikolta. Oikeudeton hyökkäys asiassa oli ollut sellainen, että asianomistaja oli kaatanut vastaajan sängylle makuuasentoon ja tullut alasti vastaajan päälle kosketelemaan tätä seksuaalisesti. Vastaaja oli puolustautunut raiskausyritykseksi perustellusti mieltämässään tilanteessa iskemällä asianomistajaa veitsellä rintaan niin, että asianomistaja oli kuollut. Korkein oikeus katsoi, että vastaajan käyttämä väkivalta oli ollut selvästi liiallista hyökkäyksessä käytettyyn väkivaltaan nähden eikä siten kokonaisuutena arvioiden puolustettavaa. Koska ahdistelu ei ollut tullut vastaajalle yllätyksenä ja koska hänellä oli ollut myös jonkin verran aikaa harkita veitsen käyttämistä, tekoa ei myöskään annettu anteeksi.⁵¹

Korkein oikeus totesi (kohta 48) rikoslain 6 luvun 8 §:n 1 momentin 4 kohdan soveltamisesta vain lyhyesti, että lievennyksen tulee olla sitä suurempi, mitä lähempänä ollaan tilannetta, jossa tekijä olisi voitu vapauttaa kokonaan rangaistusvastuusta. Korkein oikeus tuomitsi vastaajan viideksi vuodeksi vankeuteen, mitä se perusteli ainoastaan viittaamalla anteeksiantoperusteen soveltamisharkinnan yhteydessä mainitsemiinsa seikkoihin. Vaikka rangaistusseuraamus onkin sinänsä ankara, se on tapon mediaanirangaistuksesta vain noin puolet ja rangaistusasteikon alentamisen voi sanoa vaikuttaneen siihen tuntuvasti.

Myös jo mainitussa ennakkoratkaisussa KKO 2020:88 rangaistusvastuuta lievennettiin hätävarjelun liioittelun perusteella. Siinä asiassa A oli joutunut aviomiehensä B:n voimakkaan väkivallan kohteeksi. B oli ollut aiemminkin A:ta kohtaan väkivaltainen parisuhteessa. Tekopäivänä B oli kohdistanut väki-

⁴⁹ HE 44/2002 vp, s. 118; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 411. Hallituksen esityksessä tätä hätävarjelun liioittelun objektiivista puolta kutsutaan myös syyllisyyden normatiiviseksi ainesosaksi. Mielenkiintoisesti Honkasalo 1965, s. 163–164, lähestyi asiaa alun pitäen tavallaan toisesta suunnasta: ”[S]yällisyysoitteiden täytyy vaieta silloin, kun yleiseen elämäkokemukseen katsoen keneltäkään keskimääräiseltä ihmiseltä ei voida odottaa oikeudenmukaiseen toimintaan johtavaa motivointia, ts. että syällisyyteen kuuluu paitsi psykologinen myös ns. normatiivinen aines.” Tällä tavoin määriteltynä syällisyyden normatiivinen ainesosa itse asiassa rajoittaisi rangaistavan käyttäytymisen alaa eikä laajentaisi sitä. Syällisyyden normatiivisesta ainesosasta käydyn keskustelun väli- tai myöhempiin vaiheisiin ei kuitenkaan valitettavasti ole tilaa syventyä tässä kirjoituksessa.

⁵⁰ HE 44/2002 vp, s. 197.

⁵¹ KKO 2016:97, kohdat 42–44.

valtaa myös pariskunnan kahteen vanhimpaan lapseen ja pitänyt nuorinta lasta sylissä veitsi kädessä. Näissä olosuhteissa A:lta ei korkeimman oikeuden mukaan voitu edellyttää pakenemista tilanteesta. Koska B:n hyökkäys oli ollut ylivoimainen eikä se näyttänyt olleen loppumassa, korkein oikeus piti teräseen käyttämistä oikeutettuna puolustautumiskeinona. Kaksi kovaa veitseniskua selkään kuitenkin ylittivät sallitun hätävarjelun rajat, koska puolustautujan tulisi aiheuttaa hyökkääjälle mahdollisimman lievät vammat.⁵² Hätävarjelun liioittelun anteeksiantoperusteen kannalta korkein oikeus otti huomioon A:n perustellun pelkotilan, B:n aiemmankin väkivaltaisuuden ja sekä A:lle että lapsille aiheuttaman vaaran, mutta totesi teon anteeksi antamista vastaan puhuvista seikoista seuraavasti:

32. Sen puolesta, että A:lta olisi kohtuudella voitu vaatia muunlaista suhtautumista B:n hyökkäykseen, puhuu veitsellälyönnejä edeltänyt B:n menettelyn luonne ja A:n oma voimankäyttö. Vaikka B on ilmeisesti vain enintään muutama minuutti ennen veitsellälyönnejä itse uhanut A:n henkeä, pitänyt veistä kädessään ja perheen nuorinta lasta sylissä, itse veitsellälyöntien hetkellä B:n hyökkäys ei ole muuttunut voimakkuudeltaan tai uhkaavuudeltaan vakavammaksi eikä muutoinkaan ole ollut juuri tuolloin A:n tai perheen lasten henkeä välittömästi uhkaava. A:n puolustustalon voimakkuus on ollut myös ylimitoitettu, kun hän on lyönyt kahdesti pitkäteräisellä veitsellä B:tä selkään.

Rangaistuksen mittaamisen yhteydessä korkein oikeus viittasi rikoslain 4 luvun 7 §:ään ja totesi, että hätävarjelun liioittelu on otettava huomioon rangaistuksen lieventämisperusteena, joten kysymys lienee ollut rikoslain 6 luvun 6 §:n 4 kohdan soveltamisesta.⁵³ Rangaistus mitattiin alennetulta asteikolta rikoslain 6 luvun 8 §:n perusteella jo sen takia, että rikosnimikkeeksi tuli tapon yritys. Surman yrityksen tunnusmerkistön ei katsottu soveltuvan tapaukseen. Vastaaja A:lle tuomittiin 2 vuoden 3 kuukauden vankeusrangaistus, jonka kuitenkin tasavallan presidentti *Sauli Niinistö* julkista huomiota herättäneessä armahduspäätöksessään määräsi ehdolliseksi.⁵⁴ Tasavallan presidentille lausunnon antanut korkein oikeus oli viisijäsenisessä kokoonpanossa puoltanut armonanomukseen suostumista mainitulla tavalla.⁵⁵

Hätävarjelun aikarajojen ylitys puolestaan on lieventämisperusteena yhtä hankala, kuin se on anteeksiantoperusteenakin. Väkivallan ajoittaminen väärin nimittäin tuntuisi merkitsevän, että hätävarjelutilannetta ei ole siinä vaiheessa ollut, jolloin hätävarjelun liioittelultakin putoaa pohja pois. Väärin ajoitettu puolustusväkivalta on *perusteetonta*, kun taas hyökkäyksen torjumiseksi oikein ajoitettu mutta liian ankara puolustusväkivalta on (siviiliprosessin termejä soveltaen) *oikeutettua perusteeltaan mutta ei määrältään*. Vaikka aikarajoja koskeva tulkinnallinen epäselvyys onkin paras ratkaista puolustautujan hyväksi niin rikoslain 4 luvun 4 §:n kuin 6 luvunkin soveltamistilanteissa, mielestäni sellainen ratkaisu ei ole hyväksyttävä, että tulkintaa rangaistusvastuun lieventämistä harkittaessa jotenkin venytettäisiin kattamaan ilmeisesti ennen aikaista tai ilmeisesti myöhästynyttä väkivaltaa. Jos uhri oli aikaisemmin kohdistanut tai aikoi myöhemmin kohdistaa tekijään väkivaltaa, voi sillä olla tekijän syyllisyyteen vaikuttavaa ja rangaistusta alentavaa merkitystä paremmin eräiden muiden kuin hätävarjelun liioitteluun liittyvien lainkohtien perusteella.

4.3 RANGAISTUSASTEIKKOA LIEVENTÄVÄ VAI RANGAISTUSTA LIEVENTÄVÄ HÄTÄVARJELUN LIOITTELU

Rikoksen tekeminen hätävarjelun liioittelun anteeksiantoperusteen soveltamiseen johtavia olosuhteita muistuttavissa olosuhteissa sopii sekä rangaistusasteikon lieventämisperusteeksi että rangaistuksen lieventämisperusteeksi. Hallituksen esityksessä ehdotettiin alun pitäen rikoslain 6 luvun 8 §:n 1

⁵² KKO 2020:88, kohdat 28–29.

⁵³ KKO 2020:88, kohdat 33 ja 40.

⁵⁴ Tasavallan presidentin päätös asiakohdassa Armonanomuksen ratkaiseminen, tasavallan presidentin esittely 12.2.2021 TP 11/2021. Lehtijutuista ks. esim. Laura Manninen, Nainen, jonka presidentti Niinistö armahti. Ilta-Sanomat 27.2.2021.

⁵⁵ Korkeimman oikeuden lausunto 27.1.2021 asiassa A2021/1. Asian käsittelyyn osallistuivat oikeusneuvokset Jokela, Sippo, Antila, Uusitalo ja Mäkelä. Esittelijänä oli oikeussihteeri Koskeniemi.

momenttiin rangaistusasteikon alentamisperusteeksi rikoksen tekemistä ”olosuhteissa, joissa vastuuvapausperusteen soveltaminen olisi erityisen lähellä”.⁵⁶ Rikoslain 6 luvun 6 §:ään yhdeksi lieventämisperusteeksi ehdotettiin varsin johdonmukaisesti rikoksen tekemistä ”olosuhteissa, joissa vastuuvapausperusteen soveltaminen olisi lähellä”.⁵⁷ Toisin sanoen säännösten sanamuodoista oli määrä ilmetä, että kynnys rangaistusasteikon lieventämisperusteen olisi korkeammalla kuin kynnys rangaistuksen lieventämiseen, jonka perusteella rikoksesta säädettyä rangaistusasteikkoa ei saa alittaa. Lakivaliokunta piti tuollaista lieventämisperustetta redundanttina, koska ehdotettujen rangaistusasteikon lieventämisperusteen ja rangaistuksen lieventämisperusteen sanamuodot olivat niin lähellä toisiinsa.⁵⁸ Valiokunnan ehdotuksesta rikoslain 6 luvun 6 §:ään tuli hallituksen esityksessä ehdotetun sijasta säädösviittaus rikoslain 6 luvun 8 §:n 1 ja 3 momentteihin. Näyttää siltä, että lakivaliokunnalta jäi keskeinen nyanssi ymmärtämättä, minkä johdosta päädyttiin nykyisiin rangaistusvastuun lievennystä koskeviin säännöksiin.

Edellä olevan perusteella voidaan todeta, että tuomioistuimilla on ainakin mahdollisuus ottaa vastuuvapausperusteiden soveltamiseen johtavia olosuhteita muistuttavat olosuhteet huomioon riittävällä tarkkuudella ja kunkin tapauksen edellyttämässä määrin. Lainsäätäjän ratkaisu tehdä tällaisista olosuhteista rangaistusasteikon lieventämisperuste ja rangaistuksen lieventämisperuste samoin soveltamisedellytyksin kuitenkin aiheuttaa ylimääräisiä vaikeuksia valita säännösten väliltä, mikä on tapauskohtaisesti joko merkityksellinen ongelma tai näennäisongelma, joka ei vaikuta lopputulokseen asiassa. Kynnyksen rangaistusasteikon lieventämiseen tulee yhtä kaikki olla näistä vaihtoehdoista korkeammalla, koska se mahdollistaa rangaistussäännöksen mukaisen rangaistusasteikon alittamisen päinvastoin kuin rangaistuksen lieventäminen. Katson siksi, että rangaistusta voidaan rangaistussäännöksestä ilmenevää asteikkoa noudattaen lieventää, jos teko-olosuhteet muistuttavat vastuuvapausperusteiden soveltamiseen johtavia olosuhteita läheisesti mutta eivät niin paljon, että rangaistus olisi perusteltua mitata alennetulta asteikolta.⁵⁹ Tätä käsitystä tukee myös hallituksen esityksessä omaksuttu ratkaisu, vaikkakin hallituksen esitys on ainoastaan sallittu oikeuslähde, kun on kysymys eduskuntakäsittelyssä muutettujen sanamuotojen perusteluista.

Jos asianomistajan vaikkapa yllätyksellinenkin hyökkäys on ollut sen verran vähäinen, että tuomioistuimien joutuu pohtimaan, onko sillä oikeastaan mitään vaikutusta vastaajan teon moitittavuuteen, kysymys lienee enintään rangaistuksen lieventämisestä tavallisen asteikon sisällä. Tätä konkreettisempaa ohjetta rangaistusasteikon ja rangaistuksen lieventämisen välisestä rajanvedosta on vaikea antaa. Lisäksi useisiin näihin rajanvetoihin liittyy, että hätävarjelusta alkaneen puolustustalon jatkaminen kovasti liian pitkään osoittaa tekijässään syyllisyyttä lähtökohtaisesti selkeämmin kuin kovasti liian ankara voimakeino, jota on kuitenkin käytetty vain nopeana reaktiona yllättävään hyökkäykseen.

4.4 RANGAISTUSVASTUUTA LIEVENTÄVÄ VAI RANGAISTUKSEEN VAIKUTTAMATON HÄTÄVARJELUN LIIOITTELU

Lain esitöissä on korostettu, että koska lieventämisperusteet vaikuttavat syytetyn eduksi, niiden väljää määrittelyä samoin kuin laajentavaa tulkintaakin voidaan pitää perusteltuna.⁶⁰ Näin ollen voimakeinojen suhteettomuuden on oltava varsin räikeää, jotta perusteita rangaistusasteikon lieventämiseen ei voitaisi katsoa olevan, ja silloinkin voidaan vielä harkita rangaistuksen lieventämistä rikoslain 6 luvun 6 §:n perusteella. Tapauksia, joihin sekään pykälä ei sovellu, voisivat olla sellaiset, joissa rajua väkivaltaa on kohdistettu suhteellisen vaarattomalla tavalla uhkaavaan tai aggressiiviseen asianomistajaan.

⁵⁶ HE 44/2002 vp, s. 203 ja 287. Korostus on minun, mutta kenties se olisi kannattanut tehdä jo hallituksen esitykseen.

⁵⁷ HE 44/2002 vp, s. 197 ja 285.

⁵⁸ Lakivaliokunnan mietintö 28/2002 vp, s. 11–12.

⁵⁹ Näin myös Jussi Matikkala, Rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä. Edita 2021, s. 256–257; Nousiainen 1961, s. 263–264. On myös muistettava, että lievimpäänkin tehokkaaseen keinoon useasti kuuluvat hyökkäyksessä käytettyjä ankarammat voimakeinot.

⁶⁰ HE 44/2002 vp, s. 195.

Esimerkiksi hyökkääjän paiskaaminen päällystettyyn jalkakäytävään siinä vaiheessa, kun tämä on vasta kohottanut kätensä lyöntiasentoon, voi olla sellainen tapaus.⁶¹ Lisäksi on sellaisia yhdessä sovittuja välienselvittelyjä tai molemminpuolisia tappelutilanteita, joissa ei kummankaan toimintaa voida kutsua puolustusteoksi.⁶² Myöskään jos tekijä on, šikaaninomaisena tarkoituksenaan saada aihe väkivallan tekemiselle uhria kohtaan, provosoinut tämän hyökkäämään, olosuhteet eivät muistuta läheisesti rikoslain 4 luvun 4 §:n soveltamiseen johtavia olosuhteita.⁶³

Kauhusta johtuvat iskut jo vaarattomaksi tehtyyn hyökkääjän voivat lieventää rangaistusvastuuta tai olla anteeksi annettaviakin.⁶⁴ Sen sijaan jos puolustustekoa on jatkettu vaikkapa raivon takia huomattavasti liian pitkään, ei hätävarjeluna tai sen liioitteluna alkaneeseen menettelyyn enää liity mitään varsinaisia lieventämisperusteita. Sellaiseen tekoon tai sellaiseen osaan teosta on suhtauduttava samoin kuin mihin tahansa väkivaltarikokseen, josta tuomittaessa voidaan teon vaikuttimet ottaa huomioon rangaistuksen määräämisessä. Defensiivisten ja aggressiivisten tuntemusten moinen erotteleminen vaikuttaa moraalisesti perustellulta, olkoonkin että tekoa motivoineista tunteista on pulmallista hankkia luotettavaa näyttöä.⁶⁵

5 HÄTÄVARJELUN LIIOITTELUA KOSKEVA HOVIOIKEUSAINEISTO

Olen pyytänyt kustakin hovioikeudesta, että minulle toimitettaisiin sähköisesti kaikki vuosien 2020–2021 aikana annetut hovioikeuksien tuomiot, joissa on mainittu hätävarjelun liioittelu. Hovioikeudet ovat vastanneet pyyntöihini toimittamalla yhteensä 190 ratkaisuaan. Jos tuomiosta on ilmennyt, että hovioikeudessa ei ole ollut kysymys hätävarjelua tai hätävarjelun liioittelua koskevasta väitteestä eikä rangaistuksen määräämisestä sellaisessa asiassa, olen rajannut sen aineiston ulkopuolelle. Kun lisäksi rajasin muut kuin pääasiantekoisuudet pois aineistosta, jäljelle jäi 134 tuomiota. Näissä tuomioissa hätävarjelun liioitteluun liittyy kaikkiaan 149 syytekohtaa, jotka muodostavat varsinaisen tutkimusaineiston. Niistä vuodelta 2020 on 60 kappaletta ja vuodelta 2021 on 89 kappaletta.

Hovioikeus katsoi 54 syytekohtassa, että kysymys ei ollut oikeudettomasta hyökkäyksestä. Näiden lisäksi 51 syytekohtaa on sellaisia, joissa hovioikeus ei katsonut olevan kysymys hätävarjelusta tai hätävarjelun liioittelusta, joka vapauttaisi vastaajan rangaistusvastuusta tai lieventäisi hänen rangaistusvastuutaan. Kaikkiaan 105 syytekohtassa eli enemmän kuin kahdessa kolmasosassa koko aineistosta vastaajan hätävarjeluväite ei siis millään tavalla menestynyt hovioikeudessa.

Lopuissa 44 syytekohtassa hovioikeus katsoi, että kysymys oli joko hätävarjelusta (13 tapauksessa), rangaistusvastuusta vapauttavasta hätävarjelun liioittelusta (kuudessa tapauksessa), rangaistukseen tuomitsematta jättämisestä hätävarjelun liioittelun perusteella (kahdessa tapauksessa), rangaistusasteikkoa lieventävästä hätävarjelun liioittelusta (17 tapauksessa) tai rangaistusta lieventävästä hätävarjelun liioittelusta (kuudessa tapauksessa).⁶⁶ Lukujen tulkinnaissa on otettava huomioon, että tuo-

⁶¹ Turun hovioikeus 18.5.2020 tuomio 20/117888.

⁶² Itä-Suomen hovioikeus 10.2.2021 tuomio 21/104887.

⁶³ Honkasalo 1965, s. 149; Majanen 1979, s. 309; Dan Frände, Allmän straffrätt. 4. painos, Forum Juris 2012, s. 176–177, ja yhtäpitävästi Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 258. Majanen on katsonut, että tällöin voimakeinojen käytöstä puuttuu suojelutarkoitus, jota nykysäännöksen mukaan ei edellytetä, mutta tekijän toteuttama määrätietoinen provokaatio sulkee pois teon puolustettavuuden siinä kuin suojelutarkoituksenkin.

⁶⁴ HE 44/2002 vp, s. 118; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 290.

⁶⁵ Kriittisesti tästä erottelusta Ruuskanen 2005, s. 222; Tapani 2008, s. 888.

⁶⁶ Tässä olevissa luvuissa on laskettu yhteen joitakin taulukosta 1 ilmeneviä lukuja. Yksi tuomio, jossa viitattiin hätävarjelun yhteydessä hieman epämääräisesti rikoslain 4 luvun 7 §:ään, on tässä laskettu mukaan lievennetyn rangaistusasteikon soveltamiin. Rangaistusta lieventävän hätävarjelun liioittelun tapauksessa on sovellettu joko rikoslain 6 luvun 6 §:n 4 kohtaa (kahdessa tapauksessa) tai hätävarjelutilanne on ainakin huomioitu rikoslain 6 luvun 4 §:n perusteella arvioitaessa teon vaikuttimia ja rikoksesta ilmenevää muuta tekijän syyllisyyttä (neljässä tapauksessa).

mioita, joissa hätävarjelun liioittelua ei ole mainittu, ei ole toimitettu minulle; jos näiden tuomioiden joukossa on joitakin niin selkeitä hätävarjelutapauksia, ettei hätävarjelun liioittelusta ole edes kirjoitettu mitään sen paremmin käräjäoikeuden kuin hovioikeudenkaan tuomioon, oikeuttamisperustetta on saatettu soveltaa hieman useammin kuin 13 kertaa kahden vuoden aikana.

Taulukko 1.

	HelHO	ISHO	RHO	THO	VaaHO	yht.
ei oikeudetonta hyökkäystä	11	10	11	13	9	54
ei hätävarjelua tai sen liioittelua	14	4	9	15	9	51
RL 4:4.1, oikeuttamisperuste	7	0	0	2	4	13
RL 4:4.2, anteeksiantoperuste	1	2	0	2	1	6
RL 4:7	0	0	0	1	0	1
RL 6:4	0	0	2	2	0	4
RL 6:6, rangaistuksen lieventäminen	0	2	0	0	0	2
RL 6:8, rangaistusasteikon lieventäminen	2	6	1	5	2	16
RL 6:12	1	1	0	0	0	2
yht.	36	25	23	40	25	149

Aineistosta on havaittavissa, että useimmiten hätävarjeluväitteet katsotaan tuomioistuimessa perusteettomiksi: joko oikeudetonta hyökkäystä ei ole ollut ensinkään tai se on ollut merkityksetön suhteessa vastaajan rikokseen eli väitettyyn puolustustekoon. Rikoksen anteeksi antaminen hätävarjelun liioittelun perusteella eli rikoslain 4 luvun 4 §:n 2 momentin varsinainen soveltaminen on harvinaista ja myös harvinaisempaa kuin teon katsominen oikeutetuksi hätävarjeluksi. Rangaistusvastuun lieventämistä hätävarjelun liioittelua muistuttavien olosuhteiden perusteella tehdään sitäkin suhteellisen harvoin; rangaistusasteikon lieventäminen on kuitenkin yleisempää kuin rangaistuksen lieventäminen pelkästään rikoslain 6 luvun 6 §:n perusteella. Rikoslain 4 luvun 3 §:n mukaista putatiivihätävarjelua tai putatiivihätävarjelun liioittelua ei aineistoon kuuluvissa tuomioissa juuri diagnosoitu.⁶⁷ Putatiivihätävarjelu joissakin tuomioissa mainittiin mutta tyyppillisesti sen toteamiseksi, että kysymys ei ollut myöskään sellaisesta.

Oikeudettoman hyökkäyksen luonne niissä tapauksissa, joissa sellaisen on katsottu olleen käsillä, ei ilmene oheisesta taulukosta, mutta se on ollut väkivaltainen kaikissa tapauksissa lukuun ottamatta erästä kotirauhaan kohdistuvaa hyökkäystä ja pääsääntöisesti kohdistunut vastaajaan itseensä. Toisin sanoen ylivoimaisesti suurin osa tapauksista edustaa tyyppitapausta, jossa yksilö puolustautuu omaa henkeään tai terveyttään uhkaavaa hyökkäystä vastaan.⁶⁸ Vastaajat ovat puolustaneet henkeä tai terveyttä, vaikka hätävarjelulla – puhumattakaan sen liioittelusta – olisi mahdollista puolustaa myös muita etuja niin kuin esimerkiksi seksuaalista itsemääräämisoikeutta tai omaisuutta. On mahdollista, että hätävarjelu-oikeutta ei nykyisin juuri käytetä muihin tarkoituksiin tai että hätävarjeluväitteitä

⁶⁷ Poikkeuksena Turun hovioikeus 18.11.2020 tuomio 20/144735, jossa syyte hylättiin putatiivihätävarjelun perusteella.

⁶⁸ Itsepuolustusta henkeen ja terveyteen kohdistuvaa hyökkäystä vastaan on luonnehdittu hätävarjelun tyyppitapaukseksi muun muassa teoksessa Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 391.

tällaisissa asioissa ei huomata tehdä. Avoimeksi aineiston perusteella jää, osaavatko tuomioistuimet luonnehtia vastaajan väitteen hätävarjeluväitteeksi, jos väite tehdään oikeudellisia käsitteitä käyttämättä ja siinä vedotaan muunluonteiseen kuin väkivaltaiseen hyökkäykseen.

Väitetyn puolustusteon tunnusmerkistö taas on ollut useimmiten pahoinpitely, törkeä pahoinpitely tai tapon yritys.⁶⁹ Hätävarjeluksi katsotuissa teoissa hylätty syyte oli koskenut perusmuotoista pahoinpitelyä paitsi yhdessä tapauksessa törkeää pahoinpitelyä ja yhdessä tapauksessa murhan yritystä. Anteeksi annetuissa hätävarjelun liioitteluisa on täyttynyt vain perusmuotoisen pahoinpitelyn tunnusmerkistö paitsi yhdessä tapauksessa, jossa anteeksi annettu teko oli tappo.⁷⁰

6 HÄTÄVARJELUN LIIOITTELUA KOSKEVAAN HOVIOIKEUSAINEISTOON PERUSTUVIA OIKEUDELLISIA HAVAINTOJA

6.1 HÄTÄVARJELUN LIIOITTELUVÄITTEEN TUTKIMINEN VIRAN PUOLESTA

Hovioikeudet yleensä perustelevat hätävarjelua, hätävarjelun liioittelua ja rangaistuksen määräämistä koskevat ratkaisunsa. Mahdollisesti hätävarjelun liioittelua koskevan tuomioistuintutkiminnan monivaiheisuuden takia perusteluissa on kuitenkin välillä myös epäselvyyksiä, joihin on hyödyllistä kiinnittää huomiota tässä.

Useimmiten hovioikeus on hätävarjeluväitteen hylättyään tutkinut viran puolesta, voisiko kysymys olla hätävarjelun liioittelusta, mutta ei aina.⁷¹ Sen tutkiminen ei ole tarpeenkaan, jos asiassa on katsottu, että oikeudetonta hyökkäystä ei ole ollut käsillä. Puolustusteko oikeudetonta hyökkäystä vastaan kuuluu sekä hätävarjeluun että hätävarjelun liioitteluun. Jos sen sijaan katsotaan, että sallitun hätävarjelun rajat on ylitetty tavalla tai toisella, hätävarjelun liioittelua koskevan kysymyksen tutkiminen on tarpeen eikä edellytä myöskään hätävarjelutilanteeseen vedonneen vastaajan nimenomaisista väitettä.

6.2 PÄÄTÖKSENTEKO JA TUOMION PERUSTELEMINEN LAISSA SÄÄDETTYJEN HÄTÄVARJELUN JA HÄTÄVARJELUN LIIOITTELUN ELEMENTTIEN KANNALTA

Toinen havaitsemani kehittämiskohde hovioikeuksien tuomioissa onkin se, että aina tuomion perusteluista ei oikein selviä, mikä hätävarjelun tai hätävarjelun liioittelun elementti on estänyt vastuuvapausperusteen soveltamisen. Tuomion perusteluista tulisi välittyä, onko tuomioistuin katsonut, että oikeudetonta hyökkäystä ei ole ollut vai esimerkiksi että vastaajan puolustusteko ei ole ollut tarpeellinen sen torjumiseksi. *Jarno Heinon* mukaan oikeuskäytännössä on saatettu alkaa soveltaa oikeussäännön tapaan eräitä ennakkoratkaisuissa tehtyjä johtopäätöksiä niin kuin sitä, että hengenvaaralliset puolustusvoimakeinot on kielletty tai että aseiden käyttäminen puolustauduttaessa aseetonta hyökkäystä vastaan on kielletty.⁷² Jos kokonaisarviointina oikaistaan käyttämällä tuollaisia nyrkkisääntöjä liian joustamattomalla tavalla, perustelut irtautuvat lain tekstistä ja lopputuloksista voi tulla poikkeustapauksissa epäoikeudenmukaisia.

⁶⁹ Muita nimikkeitä olivat tappo (5 kpl), murha (2 kpl), laitton uhkaus, törkeä ryöstö, surma ja törkeä liikenneturvallisuuden vaarantaminen.

⁷⁰ Hätävarjelun liioitteluna tehty tappo annettiin anteeksi Turun hovioikeuden 13.4.2021 tuomiossa 21/115884. Vastaaja oli siinä asiassa tappanut veitsellä rinnan ja kaulan alueelle lyömällä asianomistajan, joka oli hyökännyt veitsellä aseistautuneena vastaajan kimppuun ja iskenyt tätä veitsellä useisiin paikkoihin, muun muassa hengenvaarallisesti rintaan. Oikeuttamisperuste ei asiaan Varsinais-Suomen kärjäoikeuden perustelujen mukaan soveltunut, koska vastaaja olisi voinut torjua hyökkäyksen lyömällä veitsellä muualle kuin rinnan tai kaulan alueelle tai pyrkimällä pakenemaan uloskäynnin kautta.

⁷¹ Ks. esim. Helsingin hovioikeuden 6.10.2020 tuomio 20/136425.

⁷² Heino 2021, s. 366–367. Tällaisia nyrkkisääntöjä voidaan arvostella myös ilman, että teon huolimattomuusoppia ja kielletyn riskinoton käsitettä yritettäisiin Heinon artikkelin tavoin sovittaa hätävarjelun oikeuttamisperusteeseen.

Kun oikeusohjeita selostettaessa viitataan olennaisiin käsitteisiin eli puolustusteston tarpeellisuuteen ja puolustettavuuteen tai esimerkiksi kohtuuteen, oikeudellinen arviointi tulee myös selkeästi tehdä näiden käsitteiden kannalta. Korkein oikeus tosin on korostanut hätävarjeluteon välttämättömyyden vaatimusta täsmentämättä, mihin hätävarjelun elementtiin se kuuluu.⁷³ Välttämättömyysvaatimustakin olisi selkeintä käsitellä osana joko teon tarpeellisuuden tai puolustettavuuden arvioimista. Ehkä sopivimmin sen voi mieltää osaksi puolustettavuutta, niin kuin oikeuskirjallisuudessa on katsottu.⁷⁴ Hätävarjeluteon välttämättömyydestä eli siitä päättämiseksi, olisiko hyökkäys ollut torjuttavissa vähäisemmällä voimakeinoilla, on nimittäin otettava huomioon hyökkäyksen laatu ja voimakkuus, puolustautujan ja hyökkääjän henkilö sekä muut olosuhteet, jotka rikoslain sanamuodon mukaan on otettava huomioon puolustettavuusarvioinnissa.

6.3 JOKIN TAPAHTUMAINKULKU LÄHTÖKOHDAKSI EPÄSELVÄSSÄKIN TILANTEESSA

Näiden juttujen luonteeseen kuuluu näytöllinen epäselvyys, koska vaikka väkivalta ei olisikaan ollut molemminpuolista, yleensä tilanne on vähintäänkin edennyt nopeasti ja tuomioistuimien useimmiten ristiriitaisen henkilötodistelun varassa. Silti tuomiota lukevan, kansalliskieliä ymmärtävän ihmisen pitäisi päästä helposti selville, millaisen tapahtumainkulun perusteella tuomioistuimien aikoo tehdä omat johtopäätöksensä asiassa. Hovioikeuksien perustelut ovat onnistuneita tässä suhteessa. Selkeästä päätelmästä käy esimerkiksi seuraava ote Pääjät-Hämeen käräjäoikeuden perusteluista, jotka Itä-Suomen hovioikeus on hyväksynyt:

”Koska asiassa on jäänyt epäselväksi, ovatko P:lle teräseella huitomisesta aiheutuneet vammat syntyneet kokonaisuudessaan olohuoneessa, joka on ollut sallittua hätävarjelua vai rappukäytävässä, asiassa ei ole näytetty, että K olisi tehnyt ruumiillista väkivaltaa P:lle rappukäytävässä.”⁷⁵

6.4 PUOLUSTAUTUJALLA OLLEEN PAKENEMISMAHDOLLISUUDEN MERKITYS

Hovioikeuksien linja on varsin tiukka suhteessa hätävarjeluväitteisiin paitsi taulukossa raportoitujen tunnuslukujen myös tuomioiden perusteluista tekemieni havaintojen perusteella. Hovioikeudet monesti korostavat puolustettavuusarvioinnissaan pakenemis- tai poistumismahdollisuuden merkitystä. Seuraava ote Helsingin hovioikeuden perusteluista edustaa sitä, miten keskeisenä asiana pakenemismahdollisuutta viimeaikaisessa oikeuskäytännössä usein pidetään:

”A:n kertoman mukaan häneen kohdistuneet iskut olivat loppuneet ennen kuin T oli mennyt makuuhuoneeseen, ja T oli puhunut jotain aseesta. A on siten viimeistään tällöin tullut varmuudella tietoiseksi T:llä mahdollisesti olevasta aseesta. A:n mukaan P oli estänyt hänen poistumisensa seisomalla hänen vasemmalla puolellaan rappukäytävään johtavan ulko-oven edessä ja pitämällä pesäpallomailaa kädessään. A ei ole kuitenkaan tuonut esiin, että P olisi fyysisesti estänyt hänen liikkumisensa ja poistumisensa asunnon pihalle tai rappukäytävään johtavasta ovesta sillä hetkellä, kun T on mennyt makuuhuoneeseen. Asiaa käsiteltäessä ei myöskään ole ilmennyt mitään sellaista, että A olisi ollut T:n käydessä makuuhuoneessa kykenemätön liikkumaan häneen aiemmin kohdistuneiden lyöntien vuoksi. A on sen sijaan kertomansa mukaan kyennyt heti ampumansa laukauksen jälkeen ottamaan T:n aseensa haltuunsa ja siirtymään osu- man saaneen T:n luokse. Vaikka T:n käynti makuuhuoneessa olisi kestänyt vain muutaman sekunnin, olisi A:lla edellä todettuun nähden ollut mahdollisuus poistua asunnosta. A:n mukaan hän oli kokenut olevansa tilanteessa pakotettu selvittämään erimielisyydet T:n kanssa, koska muussa tapauksessa hän joutuisi varmuudella selvittämään ne T:n kanssa myöhemmin, mutta tämä ei ole ollut hyväksyttävä syy olla poistumatta asunnosta T:n mennessä hakemaan asetta

⁷³ KKO 2019:22, kohta 25; KKO 2020:88, kohta 29.

⁷⁴ Ks. alav. 29.

⁷⁵ Itä-Suomen hovioikeus 18.12.2020 tuomio 20/151198.

makuuhuoneesta, eikä anna aihetta arvioida poistumismahdollisuuden käsillä oloa toisin kuin käräjäoikeus on tehnyt.”⁷⁶

Vastaaja A oli kuvatussa tilanteessa ollut siis T:n asunnossa kutsuttuna vieraana. A ampui T:tä tämän tultua makuuhuoneesta ase kädessä ja aseensa piippu kohdistettuna A:han. Hovioikeuden käyttämä ilmaisu ”hyväksyttävä syy olla poistumatta asunnosta” on kuvaava. Se kertoo siitä, miten paljon hätävarjelun tai sen liioittelun tutkiminen voi pyöriä tilanteesta poistumisen ympärillä, vaikka laissa ei ole säädetty velvollisuudesta väistyä uhkaavan hyökkäyksen tieltä. Hovioikeus katsoi vastaajalla olleen toisintoimimismahdollisuuden perusteella, että kysymys ei ollut hätävarjelusta tai sen liioittelusta. Tulkintani on, että puolustusteon tarpeellisuus on se hätävarjelun osanen, joka tässä asiassa hovioikeuden käsityksen mukaan jäi puuttumaan. Rangaistuksen määräämisessä ei viitattu mihinkään lieventämisperusteisiin, ja A tuomittiin 4 vuodeksi 6 kuukaudeksi vankeuteen tapon yrityksestä.

Toisena esimerkkinä Turun hovioikeus on perustellut hätävarjeluratkaisuaan näin:

”Valvontakameratallenteelta on lisäksi havaittavissa, että A:lla olisi ollut esteetön mahdollisuus poistua paikalta. Siten lyöntiä ei voida pitää hyökkäyksen torjumiseksi tarpeellisena puolustustekona, eikä A:n teko ole ollut hätävarjeluna sallittu. Näin ollen asiassa ei ole myöskään tarpeen arvioida, onko A hätävarjelun liioittelun perusteella rangaistusvastuusta vapaa.”⁷⁷

Kolmantena esimerkkinä Vaasan hovioikeus on hyväksynyt Satakunnan käräjäoikeuden seuraavanlaiset perustelut, joiden mukaan kysymyksessä ei poistumismahdollisuuden johdosta ollut edes hätävarjelutilanne:

”Kaikki asiassa kuultujen kertomuksilla on selvinnyt, että pahoinpitelyt ovat tapahtuneet Y:n kahvilan pihalla. O [Y:n seurustelukumppani] on ollut lapsensa kanssa kahvilassa sisällä. Pihasta on ollut vapaa pääsy pois. Tämän vuoksi kysymyksessä ei ole ollut hätävarjelutilanne.”⁷⁸

Merkille pantavasti näissä yhteyksissä saatetaan perusteluissa käyttää toisintoimimismahdollisuuden käsitettä ja nimenomaan siihen sävyyn, että hätävarjeluteon hyväksyttävyyden edellyttäisi toisintoimimismahdollisuutta. Opillisesti toisintoimimismahdollisuus kuitenkin kuuluu rikoksen rakenteen syyllisyselementtiin eli esimerkiksi hätävarjelun liioittelun edellytysten arviointiin.⁷⁹ Toisintoimimismahdollisuus merkitsee tekijän kykyä ja tilaisuutta toimia toisin; hänen on tullut rikosvastuuseen joutuakseen toimia kontrolloidusti ja tietäen, mitä on tekemässä.⁸⁰ Oikeuskirjallisuudessa käsite on pitkälti ymmärretty rikosvastuuta supistavaksi syyllisyysperiaatteen ilmentymäksi, myös hätävarjelun liioittelun yhteydessä.⁸¹

Sen sijaan poistumismahdollisuus hätävarjelutilanteissa merkitsee hyvin konkreettista mahdollisuutta toimia toisin: käytettävissä olutta pakoreittä. On vääränkäsitys, että tällainen poistumismahdollisuus sulkisi pois sallitun hätävarjelun ja perustaisi rikosoikeudellisen vastuun.⁸² Kuten aiemmin on tullut esille, puolustustekoa ei tule pitää tarpeettomana sen johdosta, että tekijä olisi voinut myös paeta paikalta. Teon tarpeellisuutta pitää nähdäkseni arvioida mieluummin vasten sitä kontrafaktuaalia, että tekijä ei olisi tehnyt mitään. Tarpeettomasta puolustusteosta esimerkiksi saattaisi sopia sellainen tapaus, että tekijä avaisi lukitun oven hyökkääjälle tietoisena tämän aikeista, jotta pääsisi puolustautumaan hyökkäystä vastaan ennen hyökkääjän poistumista tai poliisin saapumista paikalle.⁸³ Oikeus-

⁷⁶ Helsingin hovioikeus 15.6.2021 tuomio 21/126379.

⁷⁷ Turun hovioikeus 18.11.2020 tuomio 20/144735.

⁷⁸ Vaasan hovioikeus 12.2.2021 tuomio 21/106235.

⁷⁹ Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 278–279.

⁸⁰ Nuutila 1996, s. 528–531.

⁸¹ Melander 2016, s. 251–252; Nuutila 1996, s. 528–531.

⁸² Alav. 30 mainittujen lähteiden lisäksi ks. Frände – Lernestedt 2019, s. 33.

⁸³ Vrt. KKO 2014:6, kohdat 5 ja 9. Siinä käsiteltyyn tosiseikastoon kuului, että osapuolet olivat oikeastaan hyökänneet kumpikin toisensa kimppuun oven avaamisen jälkeen. Korkein oikeus katsoi, ettei välittömästi uhkaavaa oikeudetonta hyökkäystä ollut sitä ennen ollut käsillä.

järjestys useasti suojaa puolustustekoja sellaisessakin tilanteessa, josta oikeudettoman hyökkäyksen kohde olisi voinut paeta.⁸⁴

Myöskään puolustettavuuden kokonaisarviointi ei voi ratketa siihen, että tekijällä oli ollut mahdollisuus poistua paikalta, kuten se ei voi ratketa siihenkään, että puolustautumisessa aseetonta hyökkäystä vastaan on käytetty asetta. Tilanteesta poistuminen sen kärjistymistä ehkäisevällä tavalla on tietenkin yleensä ottaen suotavaa, mutta se ei ole laissa säädetty velvollisuus eikä sitä paitsi hätävarjelutilanteen ollessa käsillä välttämättä enää sen turvallisempi vaihtoehto kuin puolustautuminenkaan.⁸⁵ Sitä edeltänyt mahdollisuus poistua paikalta taas ei voi hätävarjelu-oikeutta poistaa. Erityisen kohtuutonta olisi vaatia ”todellista pakoon juoksemista hyökkääjän takaa-ajamana”, mistä saattaisi hyvinkin olla kysymys hyökkäyksen välittömästi uhatessa tai alettua.⁸⁶ Kun osana kokonaisarviointia kuitenkin on sopivaa tarkastella myös pakomahdollisuuksia, voi muun ohella olla huomionarvoista, onko jompikumpi osapuoli ollut esimerkiksi kotonaan tai työpaikallaan taikka kutsumattomana vierana jossakin, vai onko hyökkäys tapahtunut kaikkien osapuolten näkökulmasta neutraalissa ympäristössä. Lopuksi täytyy selvyyden vuoksi todeta, että asian luonne estää pakenemismahdollisuuteen perustuvan tarkastelun tyystin, jos vastaaja on ollut puolustamassa mitään muuta kuin omaa henkilöään, kätevästi matkaan otettavissa olevaa omaisuutta tai muuta vastaavaa mukana kulkevaa intressiä.⁸⁷

6.5 RANGAISTUSASTEIKON LIEVENTÄMISEN JA RANGAISTUKSEN LIEVENTÄMISEN ERO

Kuten kuvasta 1 ilmenee, hätävarjelun liioitteluun liittyy noin viisi erilaista rajanvetoa ja soveltamiskysymystä. Hovioikeuden perustelujen tasolla vähiten huomiota on saanut kysymys rikoslain 6 luvun 8 §:n 1 momentin 4 kohdan mukaisen rangaistusasteikon lieventämisen ja 6 luvun 6 §:n 4 kohdan mukaisen rangaistuksen lieventämisen välisestä rajasta. Oletettavasti tätä valintaa ei ole haluttu liiemmin perustella, koska lain sanamuodon tasolla noiden lainkohtien soveltamisedellytykset ovat samat eikä myöskään rangaistusankarus käytännössä liene usein riippuvainen tästä ratkaisusta. Joissakin ratkaisuissa on jopa jätetty epäselväksi, mitä pykälää asiassa on päädytty soveltamaan.

Edellä alaluvussa 3.3 olen ilmaissut oman käsitykseni siitä, että rikoslain 6 luvun 6 § 4 kohdalla voisi olla omaa itsenäistä käyttöalaa joissakin melko selkeästi ylimitoitetuissa hätävarjelun liioittelutapauksissa. On ymmärrettävää, että tuomioistuimet mieluummin perustelevat vaikutuksellisempia ratkaisuja. Samaan aikaan on silti hyvä muistaa yhdestä suunnasta, että esimerkiksi tapon vähimmäisrangaistus alenee rikoslain 6 luvun 8 §:n soveltamisesta romahdusmaisesti, ja toisesta suunnasta, että sallitun voimakkeiden määrän ylityksen pitää olla jo varsin räikeä, jotta taas rangaistusvastuuta ei voida lieventää edes rikoslain 6 luvun 6 §:n nojalla.

Periaatteessa hätävarjelun liioittelusäännöksen soveltamiseen johtavia olosuhteita muistuttavat olosuhteet voisivat vaikuttaa rangaistusasteikkoon myös rubrisoinnin ja tarkemmin sanottuna teon törkeyden kokonaisarvostelun kautta. Käyttämässäni aineistossa ei tosin ole tällaisia tapauksia. Jos pahoinpitelyteko katsottaisiin perusmuotoiseksi hätävarjelutilanteen perusteella, asia tulisi panna merkille rangaistuksen määräämisessä sillä tavoin, ettei samaa olosuhdetta suhteellisuusperiaatteen vastaisesti otettaisi kahdesti huomioon rangaistusta lieventävänä seikkana (kaksinkertainen privilegiointi).

6.6 RANGAISTUKSEN MITTAAMINEN LIEVENNETYLTÄ ASTEIKOLTA

Osassa niistä tuomioista, joissa rangaistus mitattiin rikoslain 6 luvun 8 §:n mukaisesti lievennetyltä asteikolta, mainittiin myös, mikä rangaistus olisi ollut ilman rangaistusasteikon lieventämistä. Näissä

⁸⁴ Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 399; Ruuskanen 2005, s. 176; Melander 2016, s. 247.

⁸⁵ Ruuskanen 2005, s. 176.

⁸⁶ Vrt. Majanen 1979, s. 305, josta lainausmerkeissä oleva ilmaisu on peräisin.

⁸⁷ Esimerkiksi asuntomurtoa tai toiseen ihmiseen kohdistuvaa väkivaltaa ei voi saada estettyä pakenemalla paikalta. Ks. myös KKO 2020:88, kohta 28.

neljässä tuomioissa lieventämisen vaikutus vankeusrangaistuksen pituuteen vaihteli viidenneksestä runsaaseen puoleen. Kaikissa paitsi yhdessä tuomioissa alennus oli selvästi vähemmän kuin puolet. Ylipäänsä rikoslain 6 luvun 8 §:n soveltamistilanteissa ei vakavissa rikosnimikkeissä mitattu rangaistuksia lievennetyin asteikon alaosasta.⁸⁸

Rangaistusasteikon lieventäminen alentaa rikoslain 6 luvun 8 §:n 2 momentin ja 2 c luvun 2 §:n 2 momentin mukaan määräaikaisella vankeudella rangaistavan rikoksen vähimmäisrangaistuksen 14 päivään vankeutta. Hovioikeuksien viimevuotisista tuomioista kuitenkin ilmenee, että rangaistuksia harvoin tuomitaan läheltä lievennetyä vähimmäisrangaistusta. Suhteellisuusperiaatteeseen kuuluukin, että moitittavuuserot hätävarjelun liioitteluna tehtyjen väkivaltarikosten pahoinpitelyn, törkeän pahoinpitelyn, tapon yrityksen ja tapon välillä johtavat myös eroihin rangaistusankaruudessa näiden rikostyyppien välillä. Arvostelematta mitään yksittäistä hovioikeuden ratkaisua totean, että tuomioistuimien on paikallaan kumminkin tiedostaa mahdollisuus siihen, että suhteellisuusperiaate voi puhua myös lievän rangaistuksen puolesta hätävarjelun liioitteluna tehdyssä tapossakin. Näin olisi sellaisessa tapauksessa, jossa anteeksiantoperusteen soveltaminen on ollut harvinaisen lähellä.

Rangaistusta ja varsinkin ankaraa rangaistusta olisi paikallaan perustella muutoinkin kuin toteamalla korkeimman oikeuden ennakkoratkaisun KKO 2016:97 kohdan 48 perustelukaavan mukaan abstraktisti, että rangaistusta pitää lieventää sitä enemmän, mitä lähempänä anteeksiantoperusteen soveltaminen on ollut. Erityisesti rangaistukseen tuomittu vastaaja varmaan olisi kiinnostunut tietämään ainakin tuomioistuimen perustellun näkemyksen siitä, kuinka lähellä anteeksiantoperusteen soveltaminen on ollut kyseisessä tapauksessa. Viittaaminen seuraamusperusteluissa anteeksiantoperusteen soveltamatta jättämisen perusteluihin ei useinkaan riitä kertomaan, missä määrin hätävarjelutilanne on vaikuttanut rangaistusseuraamukseen ja miksi.⁸⁹

6.7 HÄTÄVARJELUA MUISTUTTAVAT OLOSUHTEET

Niissä harvoissa tuomioissa, joissa hovioikeudet ovat soveltaneet rikoslain 6 luvun 8 §:ää tai 6 §:ää, vastaaja on toiminut enemmän tai vähemmän selkeästi hätävarjelutilanteessa. Kysymys on ollut anteeksi annettavan voimankäytön rajojen ylityksistä. Lainkohtia ei siis ole pyritty tulkitsemaan sillä tavoin, että teko-olosuhteet voisivat läheisesti muistuttaa rikoslain 4 luvun 4 §:n 2 momentin soveltamiseen johtavia olosuhteita muissa kuin hätävarjelutilanteissa.

Tältä pohjalta näyttäisi perustellulta myös kutsua rikoslain 6 luvun 8 §:n ja 6 §:n soveltamistilanteita hätävarjelun liioitteluksi.⁹⁰ Tällainen tulkintalinja sopii yhteen niiden varaumien kanssa, joita oikeuskirjallisuudessa on esitetty ennen aikaisten puolustustoimien kohtelemisesta hätävarjelun liioitteluna.

7 JOHTOPÄÄTÖKSET

Hätävarjelu-oikeus ja hätävarjelun liioittelun anteeksiantoperuste tulee rajata sillä tavoin, että järjestelmä yhtäältä ei kannusta omankädenoikeuden käyttämiseen mutta toisaalta antaa riittävästi mahdollisuuksia lainkuuliaisille ihmisille puolustautua ja puolustaa muita. Rikoslaki itsessään on näiden tavoitteiden mukainen. Rikoslakia ei oikeuskäytännössä havaintojeni mukaan tulkita ainakaan liian väljästi. Liian suppeaa tulkintaa ja tulkinnan horjuvuutta taas voidaan välttää kiinnittämällä huomiota tässä kirjoituksessa esiin nostettuihin näkökohtiin.

⁸⁸ Yhdessä törkeässä pahoinpitelyssä rangaistus oli lievennetyltä asteikolta mitattuna 4 kuukautta vankeutta, mutta muissa lievennetyltä asteikolta mitatuissa rangaistuksissa törkeästä pahoinpitelystä vankeusrangaistus vaihteli 1 ja 2 vuoden välillä. Tapon yrityksestä lievennetyltä asteikolta mitatut rangaistukset vaihtelivat 1 vuoden 6 kuukauden ja 3 vuoden 6 kuukauden välillä.

⁸⁹ Ks. esim. Helsingin hovioikeus 26.10.2020 tuomio 20/140166, vrt. Vaasan hovioikeus 10.12.2020 tuomio 20/148693, jossa on tiiviit mutta seikkaperäiset seuraamusperustelut.

⁹⁰ Päinvastoin kuin Vihriälä 2009, s. 1012–1013, on esittänyt.

Voimakeinot ovat puolustautumisessa tarpeellisia, jos hyökkäys ei ole ilman niitä torjuttavissa. Häätävarjelun tarpeellisuusvaatimusta ei ole kotimaisissa oikeuslähteissä määritelty – eikä tulekaan määritellä – sellaiseksi, että puolustautuminen olisi tarpeetonta, jos vastaaja on päättänyt olla pakenematta tilanteesta ja sen sijaan pysytellyt passiivisena. Tällainen tarpeellisuuden määritelmä kannustaisi uhkaavien tilanteiden väkivallattomaan ratkaisemiseen, mutta se tekisi samalla oikeudettoman hyökkäyksen kohteesta tietyissä tilanteissa lainsuojattoman olennaisesti ottaen ilman omaa myötävaikutustaan. Väkivallan preventiota tulee mieluummin tavoitella pyrkimällä ehkäisemään väkivaltaisia hyökkäyksiä.

Tarpeellinenkin puolustusteko on lainvastainen, jos se *ilmeisesti* ylittää sen, mitä on pidettävä kokonaisuutena arvioiden puolustettavana. Koska hätävarjelun puolustettavuusvaatimuksen tarkastelu perustuu tällaiseen kokonaisarvioon, yksittäinen seikka, kuten hätävarjeluun vetoavalla rikosasian vastaajalla ollut pakenemismahdollisuus, ei kategorisesti sulje pois puolustukseen käytettyjen voimakeinon puolustettavuutta ja sitä kautta oikeutusta. Puolustautujan mahdollisuuksilla poistua tilanteesta on kuitenkin merkitystä oikeuttamisperusteen soveltamisharkintaan kuuluvassa puolustettavuusarvioinnissa ja anteeksiantoperusteen soveltamisharkintaan kuuluvassa kohtuusarvioinnissa. Pakenemiseen voidaan poikkeuksellisesti velvoittaa eräissä tilanteissa, joissa hyökkääjä tietävästi ei ymmärrä tekonsa oikeudettomuutta. Näissäkin tapauksissa tulee kiinnittää huomiota paitsi pakene- misen käytännölliseen mahdollisuuteen myös sen turvallisuuteen verrattuna puolustautumiseen. Rikosoikeudellista merkitystä ei tällöinkään yleensä voi olla poistumismahdolla ennen kuin hyökkäys on tullut välittömästi uhkaavaksi, koska rikoslaista on vaikea johtaa perusteluja sen vaatimiseksi, että puolustautuja olisi sitä aikaisemmin ymmärtänyt poistua paikalta ja tehnyt niin.

Hätävarjelun liioittelun anteeksiantoperuste ilmentää rikosoikeudellista syyllisyysperiaatetta, jonka mukaan rikosvastuun edellytyksiin kuuluu tekijän kyky pystyä kontrolloimaan käyttäytymistään sekä valitsemaan sallitun ja kielletyn toiminnan väliltä. Hyökkäyksen vaarallisuus ja yllätyksellisyys on hätävarjelun liioittelun anteeksiantoperustetta koskevassa säännöksessä erikseen mainittu kohtuusarvioinnin kriteereiksi, koska ne vähentävät hyökkäyksen kohteen mahdollisuuksia toimia harkitusti ja noudattaa lakia. Puolustustoimien aiheuttamia seurauksia ei sitä vastoin tule liiaksi painottaa hätävarjelun liioittelun anteeksiantoperusteen soveltamisharkinnassa. Jos normaalilla itsehillinnällä varustettu yksilö ei olisi samassa tilanteessa kyennyt säätelemään toimintaansa tekijää paremmin, tekijä tulee vapauttaa rangaistusvastuusta hyökkääjälle aiheutuneista vakavistakin seurauksista huolimatta.

Hätävarjelun liioittelun anteeksiantoperuste sopii siis niihin tapauksiin, joissa vastaajan käytettävissä ollut lain mukainen toimintavaihtoehto on ollut siinä tilanteessa henkisesti tai fyysisesti liian vaativa. Todistelu mahdollistaa joissakin tapauksissa tarkkojen päätelmien tekemisen osapuolten käyttäytymisestä hätävarjelutilanteesta. Tuomioistuimen tulee silloinkin varoa asettamasta vastaajan menettelylle pikkutarkkoja tai psykologisesti epäinhimillisiä luonnehdittavia vaatimuksia. Esimerkiksi vaatimus vähemmän vaarallisesta veitsen käyttämisestä tapauksissa, joissa tuomioistuin on pitänyt veitsen käyttämistä sinänsä oikeutettuna, voi olla vaikeasti avautuva ottaen huomioon, että puolustuskeinon vaarallista hyökkäystä vastaan on tärkeää olla paitsi mahdollisimman lievä myös ennalta arvioiden tehokas. Puolustautumisen tapaa koskevat ratkaisut joudutaan tekemään monesti sekuntien, ehkä alle sekunninkin, aikana. Ne tyypillisesti tehdään poikkeuksellisissa henkisessä paineessa ainakin, jos puolustaudutaan hengenvaarallista tai muutoin erittäin vaarallista hyökkäystä vastaan. Rikoslain 4 luvun 4 §:n 2 momentin mukaisessa jälkikäteisessä tarkastelussa keskimääräinen ihminen pitää ajatuksellisesti asettaa tuohon tilanteeseen, vaikka saman pykälän 1 momentin soveltaminen ehkä perustuukin ulkokohtaisempaan hyökkäyksen ja puolustustalon vertailemiseen.

Toisinaan voi olla tarvetta perustella rangaistuksen määräämistä ja erityisesti lievennetyn asteikon soveltamista tuomion perusteluissa laajemmin kuin ennakkoratkaisuissa on tehty. Jos puolustusteko on ollut lähempänä anteeksiantoperusteen soveltamistilannetta kuin asianomaisen rikoslajin tyyppitilanteita, pitää irrottautua rangaistusmediaanista ja määrätä rangaistus lieväksi painottaen teon vaikuttimia sekä rikoksesta ilmenevää muuta tekijän syyllisyyttä. Oikeuskäytännössä ovat toki yleisempiä tapaukset, joissa puolustautuja on ylimitoittanut voimakeinonsa niin rajusti, että rangaistusta ei

ole edes lievennetty. Se varmasti on usein oikeudenmukaisin lopputulos, vaikka rangaistusvastuun lievennysperusteita tulkittaisiinkin lainsäätäjän toivomin tavoin laajentavasti. Pieni rangaistuslennus voi tosin olla paikallaan silloin, kun jotenkin ymmärrettävä yhteys oikeudettomassa hyökkäyksessä käytetyn ja suhteettomaksi yltyneen puolustusväkivallan välillä on olemassa. Rangaistusseuraamus voi hieman lieventyä sitäkin kautta, että ensimmäiset iskut on tehty hätävarjelun liioittelua muistuttavissa olosuhteissa, vaikka loppuosaan teosta ei lieventämisperuste soveltuisikaan.

Hätävarjeluun ja hätävarjelun liioitteluun kuuluvat oikeuskysymykset ovat rikosoikeuden tutkijoiden jatkuvan mielenkiinnon kohteena. Alue on siitä huolimatta tai sen takia säilynyt vaativana. Esimerkiksi kysymykseen puolustusteon tarpeellisuuden ja puolustettavuuden merkitysisällöstä on saatu erilaisia vastauksia, mutta enemmän kuin näitä mielipide-eroja korostan laajalti jaettua näkemystä siitä, että rikoslain käsitteisiin perustuva vaiheittainen päätöksenteko- ja perustelemistapa tässäkin asiassa edistää oikeudenmukaisiin lopputuloksiin pääsemistä. Muun muassa yksittäisen seikan tai mittaamisperusteen liiallista vaikutusta voidaan tällä keinoin välttää.